

מנא לוינסקי
סן-אמה 3
11

דויד צימרמן

על
שלושה
מסיפורי
עגנון

הוצאת הסוכנות היהודית לארץ-ישראל
המחלקה לעלית ילדים ונוער / מדור להדרכה
ירושלים / תשכ"ב

רשימת קריאה
ספריית איטה מירסקי
המחלקה לספרות עם ישראל
ספר זה מספרייתו של
פרופי אהרן מירסקי זצ"ל
הוקדש על ידו לאוניברסיטת בר-אילן
לכבודה של רעייתו
איטה מירסקי הי"ד

עיונים
למדריך ולמורה

נר נשמה

לזכרון הורי היקרים
אבני מודי ר' שלמה זלמן
ואמי מודתי חייה
אשר, יחד עם בנותיהם
אחיותי דבורה ופאולה
ניספו באושפיץ
ביום ה' בסיון, שנת תש"ד.

תהא נשמתם צרודה בצרור
החיים.

נדפס בדפוס למודי ירושלים של הדסה

©

כל הזכויות שמורות למחלקה לעלית ילדים ונוער של הסוכנות היהודית

ירושלים

נדפס בישראל בשנת תשכ"ב

תוכן הענינים

הקדמה

עמ' ז

"פנים אחרות"

עמ' ט

"הרופא וגרושתו"

עמ' כה

"המטפחת"

עמ' מו

אחרית-דבר

עמ' סז

הקדמה

הדברים הנאמרים להלן בחוברת זו, על שלושה מספורי שמואל יוסף עגנון ("פנים אחרות", "הרופא וגרושתו" ו"המטפחת"), הם פרייתאומים שצמח ועלה מתוך קריאה של הקורא־להנאתו ומתוך עיון חוזר ביצירות אלה, יחד עם תלמידי, בכתות הגבוהות של בית ספר על־יסודי.

על טיבו של הנסיון המוצע כאן להבנת היצירות הנ"ל, יעמוד הקורא מתוך העיון בדברים גופם. אך רואה אני חובה לעצמי לעמוד בקצרה על הגישה ליצירות ש"י עגנון ועל דרך הקריאה ביצירותיו שעליהן מיוסדים הדברים הבאים בחוברת זו.

מבקר־הספרות האנגלי ג' וילסון נייט (*Knight*) מבחין בין שני המונחים: "בקורת" ו"אינטרפריטאציה". — ביקור־רת" — משמעה: תהליך מסויים של חיצון (אוביקטיפקציה) מכוון, של היצירה הנידונה, והשוואתה אל יצירות אחרות, על מנת להוכיח אם עולה היא עליהן או נופלת מהן, ובמה. "בקורת" היא אפוא הבחנה בין ה"טוב" וה"רע" שביצירה, ובעקבותיה בא השיפוט על מידת ערכה הקיים.

לעומת זאת "אינטרפריטאציה" — משמעה: התמזגות עם היצירה, נסיון להבינה מבפנים, מתוך מהותה היא ועל ידי שימוש ארעי בלבד באמצעי־עזר חיצוניים. ה"אינטרפריטאציה" אינה יכולה לקבל את ההבדלה בין ה"טוב" וה"רע" שביצירה, הואיל ועצם קיומה של האינטרפריטאציה מותנה בראיית האחדות הפיוטית של היצירה. וכפי

"פנים אחרות"

א.

מיום שעמד האדם על דעתו, עומד הוא תוהה ונרעש לפני השאלה היחידה הזאת: אהבה — מהי? וטורח. הוא לפתרה. אין קץ למלים בהן גיטו בני האדם להגדירה, לתופעות בהן ראו את התגלמותה, לחוויות בהן חשו את הגשמתה. אלה פיארוה והעלוה לגובהי־שחקים, והיתה בעיניהם "שמימית", על־אנושית, ואלה הזילוה והורידוה מטה־מטה — והיא נעש־תה לגביהם "ארצית" עד מאד, שרויה במדור התחתון של האנושי.

אם כה ואם כה — אין האדם פוסק מרדוף אחרי האהבה והוא כלה ונכסף אליה בכל נימי נפשו. דומה, אין תיכלה לסיפורי האהבה אשר בני האדם קוראים, למחזות ולסרטים בהם הם צופים, למלים שהם שותים בצימאון מפי מרצים — ועדיין אין נפשם רווה.

נראה, שצדקו האומרים שהאדם נופל קרבן לטעות טרגית כשהוא תופס את האהבה כדבר הבא לו לאדם מב־חוץ, כאוצר העשוי ליפול בגורלו ואשר אפשר לרדוף אחריו כדי להשיגו, ואילו לאמיתו של דבר חבוייה האהבה בנפשו של האדם, כחלק שאינו נפרד מעצמותו, והיא עוצמה רוחנית אשר יש להפעילה, עם שאר תכונות נפשיות של האדם, כגולת כותרת להן ולא ככוח נפרד מהן.

ט

הקדמה

הגדרתו של נייט: "בקורת — היא שפיטת החזון; אינטר־פריטאציה — היא קימום החזון".* ואם אמנם, בדרך כלל, כל הערכה ספרותית ראויה לשמה, חייבת לכלול את שני היסודות — ה"בקורת" וה"אינטרפריטאציה" — גם יחד, לא כך הדין כאשר אנו דנים ביצירות הגדולות של הספרות; כאן תיתכן דרך ה"אינטרפריטאציה" בלבד, זו המקבלת את היצירה בכללותה, המנסה להבינה מתוכה ולהאירה ממעמקיה. אם נאמץ לנו גישה זו, הרי לגבי יצירתו של ש"י עגנון השייכת, ללא ספק, לסוג היצירות הגדולות שבספרות, ודאי שדרך ה"אינטרפריטאציה" במובנה הנ"ל היא הדרך הנכונה להבנתה; ובה נקטתי בחיבורים שלפנינו.

זאת ועוד: דרך זו לא בלבד שהיא טובה להבנת היצירה הנידונה, יתרונה הוא גם בכך שהיא גישה מחנכת; ובזאת חשיבותה לגבי אנשים צעירים, שאתם אנו מעיינים ביצירה הספרותית. כי יש בגישה זו משום תביעה אל החניך שינקוט במידת ההתאפקות והענוה; תביעה להקשיב ליצירה מתוך פתיחות הלב, ומתוך נכונות לאמץ אינטלקטואלי; כי רק אלה יפתחו לנו פתח אל פנים היצירה וגילוי משמעותה החבויה.

* * *

חבורים אלה ראו אור לראשונה ב"ניב הקבוצה" (רבעון איחוד הקבוצות והקיבוצים), כרך ט' חוברת א' וב', ובכרך י' חוברת ב'. הם ניתנים כאן בשניוויים מסוימים. הפרק האחרון שבחיבור על "הרופא וגרושתו" — הוא חדש.

דויד צימרמן

אביב, תשכ"ב

משמר השרון.

The Wheel of Fire, by G. Wilson Knight, Meridian books, *
N. Y. 1957.

ח

כי בעית האהבה — במובנה העמוק והמקיף — היא בעית מהותו של האדם, היא בעית קיומו.*

ב.

"האהבה, כמו כן, אם לא נשתדל לקבוע אותה בלבנו בכוח כל האמצעים המניעים אותנו לזה, איך תמצא בנו?"

(רמח"ל, בהקדמה למסילת ישרים)

אולי לא היה דור, שבו העמיק משבר האהבה בכל גילוייה, ובמיוחד משבר חיי הנשואין — כבדורנו. וכעומק המשבר עומק ההתעלמות ממהותו ומשרשיו. איזו אינרציה כבדה ירדה על נפש האדם, המונעת אותו מלהפנות את מבטו אל שרשיו הראליים של המשבר, שהוא משבר האדם, והוא נדחף לבקש לו מקלט מאכזבתו, אל עיסוקיהם ועינוגיהם של החיים המודרניים. כי עצם הפניית המבט אל מקורות המשבר — שהיא ראשית של פעילות נפשית — היתה מחייבת שינויים מעמיקים בחיי האדם, פעילות נפשית מתמדת — בניגוד לפעילות החיצונית הקדחתנית של האדם המודרני — ומהן בורח האדם כנס מפני הדליקה; והסבילות הנפשית חוגגת את נצחונה על האדם.

משבר האהבה של האדם המודרני, כפי שהוא בא לידי ביטוי בחיי הנשואין שלו, הוא נושאם של שני סיפורים קטנים, החבויים בירכתי כרך הסיפורים "על כפות המנעול" לש"י עגנון; הלא הם: "פנים אחרות" ו"הרופא וגרושתו". הפעם ידובר על הסיפור הראשון בלבד: "פנים אחרות".

* על ענין זה ראה בהרחבה בספרו של אריך פרום:

The Art of Loving, New-York, Harper & Brothers Publishers
הופיע גם בתרגום גרמני בהוצאת ULLSTEIN BÜCHER. וראה את הסקירה המקיפה על ספר זה, ב"ניב הקבוצה" כרך ט', חוברת ד', טבת תשכ"א, דצמבר 1960.

ג.

סיפור המעשה מתחיל מסופו. בראשיתו רואים אנו את בני הזוג, את הרטמן ואת טוני, כשהם יוצאים — ועל פניהם חותם הצער — מבית הדין, אחר חתמם את כשלוך חיי נישואיהם במעשה הגט. לכאורה — סוף פסוק; מעשה שאין אחריו ולא כלום. אך ברגע זה מתרחש משהו: אחרי שהרטמן "עמד שעה קלה ונסתכל כמי שיוצא מתוך האפלה ובודק באיזו דרך ילך", ראה שטוני אומרת ללכת עם "שני בני אדם בחורים", קלי דעת, מחוג מכריה.*

"נתן בה את עיניו המיוגעות והקשות ואמר: עמהם את הולכת? — קיפלה טוני את צעיפה כלפי מצחה ואמרה: אי אתה רוצה? — קולה הרעיד את לבו. — אמר: אל תלכי עמהם. — טוני הוציאה את מטפחיה שבידה וזקפה את עיניה הנוגות כנגדו ועמדה בלא כוח, כאילו היתה אומרת: התבונן עלי אם יכולה אני ללכת יחידיה. בא לו אצל טוני."

מה קרה?

אנו עומדים כאן בראשיתה של סיטואציה חדשה, בראשיתו של משבר נפשי, המביא בהדרגה למפנה בהלך-רוחו של הרטמן.

"מעשה הגט קבל פתאום מוחשיות יתרה". עדיין מהדהד באזניו של הרטמן קולו של הדיין המודיע את פסק דין הפרדה. משמעותה של הפרדה נתחדדה, והיתה לתחושה מוזעזעת של בדילות ובדידות מצב, שאין אדם יכול להתקיים בו.

מן הרגע בתקופת-בראשית שבו עמד האדם על עובדת היותו שונה מכל יצורי הטבע ("ויקרא האדם שמו ל כל הבהמה ולעוף השמים ולכל חית השדה, ולאדם לא מצא עזר כנגדו" — בראשית ב', 20), משעמד על בדילותו ובדילותו שואף הוא

* כל המובאות הן מתוך הסיפור "פנים אחרות", אם לא צויין אחרת. ההדגשות והנתון בסוגריים — הם של כותב הטורים אלה.

מעטה — לתחומה, מתערערת גם האשליה של ההצדקה העצמית והיא מתחילה מפנה מקום לביקורת העצמית. עתה, משהבין הרטמן, שאין טוני יכולה ללכת יחידה, הולך הוא איתה. אבל האם תוכל הליכה זו, שבה הם פותחים עכשיו דרכם זו בצד זה, להיות הליכת יחד?

הליכה זו של הרטמן וטוני, רבת־משמעות היא. עם ההליכה הפיזית במקום מתרחשת גם הליכה נפשית בזמן. תקופת הימים שעברו, ימי נישואיהם, עולה אל תודעתם, והרטמן מתבונן בה בעד האשנב החדש שנפתח לו. הליכה נפשית זו אחורנית בזמן, היא — כך נראה — גם הליכה קדימה, אל הבנה הדדית טובה יותר בעתיד. צעד אחר צעד, באיטיות, אך מתוך פעילות נפשית גדולה, מתוך ערות מיכלול החושים, מתקדמים הם בדרך העולה אל תיקון נפשם. היגיעו עדיין?

ד.

"ולתה, רק לתה, כלום לא די?" (רחל).

הרטמן וטוני התחילו משותחים זה עם זה. תחילה נתקלת השיחה בקשיים; הרי היא היתה חידוש לגביהם. "אחר כל שלש מלים ניצענו ידו דרך יאוש כנגד המלים שנפלו לתוך פיו והטילן לפני טוני". והיא, טוני: "השתדלה לעמוד על דבריו". מתוך שימת־לב אליו גילתה את עצבותו של הרטמן ואף ניחשה את מקורה. הרי שההתכוונות הנפשית אל הזולת מתוך פעילות ורצון טוב מביאה לידי הבנה.

דרך הילוכם משתלבים אירועי־הווה עם התרחשויות־עבר, ומוקשי חייהם הולכים ונחשפים. הנה, נקרתה בדרכם ילדה עניה שהציעה להם זר כוכבות, הרטמן הושיט לה כסף מחירו, אך שכח לקחת מידה את הפרחים. המתינה הילדה והרטמן אמר: "קטנה זו תגרנית ישראל, אם קבלה מעות צריכה היא ליתן כנגדן סחורה".

בכל נפשו ובכל מאוודו לצאת ממצב בדילות זה, לחזור ולהיבדק בעצם אחר, להיות אתו לאחד. יכול עצם זה להיות אחד מעצמי הטבע; דומם או חי, אדם או רוחו של מת, היקום או האידיאל או אלהים. השאיפה החיונית היא תמיד אחת: לצאת מכלא בדידותו ובדילותו. דרכי האיחוד שונות ומשונות, ורשאים אנו לומר, שתולדות האדם הן תולדות הדרכים, בהן ניסה לצאת מכלא בדידותו, כדי להתאחד עם אחד העצמים מחוצה לו. "לא טוב היות האדם לבדו". בעית איחודו של האדם עם עצם מעצמי היקום — היא בעית קיומו. הדרך הראשית ליציאת האדם ממצב בדילותו הוא האיחוד עם אדם השייך למין אחר.*

הרטמן תפס את משמעות הפרידה לגבי טוני, את מצב בדידותו, תה, ומיד נפתח בנפשו כבאורח פלא אשנב זעיר כחודו של מחט, אשר בעדו הביט אל נפשה של טוני וראה את מצוקתה. היה זה ראשית ההיסט מראיתו האגוצנטרית של הרטמן אל ראייה אחרת, הקולטת בתחומה את הזולת: "התבונן עלי אם יכולה אני ללכת יחידה". זו הפעם הראשונה מאז ידע הרטמן את טוני שראה לא את עצמו בלבד, אלא גם את טוני. ראשית ראייה זו של הזולת — היא גם ראשית של ראייה אחרת, חדשה, של עצמו. והואיל וחדשה היא, מביאה היא אותו במבוכה:

"— העביר ידיו על צדו עד לסנטרו. הרגיש שהעלה גימין. שמחמת טרדת־הגש שכח לגלח זקנו. עכשיו רואה אותו טוני בניחולו, הרהר בלבו, אויסגערעכנט הייטע, ודוקא היום, ריגן בין שפתיו. נתנחם שכבר עבר רוב היום ולא ניכר שלא נטל את זקנו. בכל זאת לא היה מרוצה מעצמו, שמבקש להחשיך על רשלנותו על ידי תרוצים של שוא".

כי כל זמן שאדם נע סביב אנוכיותו, הלוך והקף אותה במעגל סגור, מתוך אינרציה שלמה, אין הוא יכול לבוא במגע עם הזולת. רק משנפרץ המעגל, והזולת מוכנס — ולו במידה

* ראה: אריך פרום, בספר הנ"ל, פרק ב'.

אי-נחת. רגשי הבדילות והערגה לאיחוד שלם, בעינם עומדים. האיחוד האמיתי הוא זה, אשר בהיותו איחוד אירוטי, בעל תואם מיני, הוא גם איחוד נפשי, בו מתגברים שני האנשים על נטיותיהם הנרקיסטיות, בו ההערכה ההדדית, החרדה לזולת, הדאגה לו, הרצון להעניק לו — הם היסודות המכריעים. כל אלה הם בגדר נתינה, ונתינה זו היא אנושית סגור-לית. כי מה הדבר שהאדם נותן? הוא נותן את עצמו, את חייו. לא שהוא מקריב את עצמו למען חברו, אלא הוא נותן לו מכוחות חייו, משמחתו ומעצבותו, מידיעותיו ומכל עניניו. בנתינה זו הוא מעורר כוחות חיים אלה גם בחברו, ובכך הוא מעשירו. אין הוא נותן על מנת לקבל; אלא הנתינה עצמה — שמחה בה, כי היא פרי השיפעה והעושר הפנימי. הנתינה מעוררת שיפעה זו גם בנפש הזולת, ושניהם מאושרים מן היצירה החדשה שנולדה מן החיים המשותפים האלה, הלא היא האהבה.*

אך מה היה טיב הקשרים שבין הרטמן ובין טוני? מיני-תועלתי בלבד. מה היתה טוני להרטמן? אמצעי לפתרון בעית בדידותו של הרטמן על ידי איחוד חיצוני גרידא ללא איחוד נפשי. ממילא אין כאן מקום "להרבות שיחה עם אשתו". אדרבא, הוא מחזיק טובה לעצמו שלא שיתף את טוני בעיני עסקיו: "מיום שבנה לו בית, תחם בין ביתו ובית-מסחרו". אך באמת, תיחום זה קבע את מצב הזרות הנפשית הקיים בינו לבינה. לא ביקשה טוני שותפות במסחרו — לשיתוף הלבבות היא נשאה נפשה. אך הרטמן לא הבין זאת. על כן, כאשר האהבה, בחינת משיכה מינית, רפתה — נעשתה לשיגרה — תקפה על הרטמן הרגשת אי-נחת ובדידות שהלכה וגברה. ושוב לא מצא ענין בבית. הרטמן ניסה להתגבר על רגש הבדידות על ידי התקשרויות-תחליף שונות: הומנת ריעים לבית, עישון, קריאת ספרים וכו' — אך

אמירה זו של הרטמן חושפת את אופיו, שהכשיל את חייו נישואיו נעדרו האהבה. כי כל אהבה — לילד, לאה, לרע — היא ביסודה נתינה, נתינה מן הנפש, משפעתה ומעוצמתה, והיא עצמה — הנתינה — אושר היא. אך הרטמן סוחר הוא, ותפיסת חייו מסחרית: אין נתינה ללא קבלת תמורה נגדית, "ממשית" ומלאה. זה היה גם יחסו אל טוני. מטרת הנתינה היתה — קבלה. במרכז עומד האינטרס האנכיי, הנישואין נתפסו כעסק המביא רווחים: "כשהיה רווק אמר (הרטמן) אשא אשה ואבנה לי בית, ואמצא קורת רוח מביתי". סמי מכאן ראיית הזולת, הבית המשותף, קורת רוחו של הזולת. עיקר הדברים, שהוא ימצא קורת רוח מביתו (אשתו): "אם קיבלה מעות, צריכה היא ליתן כנגדה סחורה".

ה.

"כתובת הנישואין, אמור לי, ברוטוס, היש בה תנאי-שאינ עלי לדעת כל סוד שלך? או לאחד היינו רק עד לסייג, כביכול, למען אסעד אתך, אחם יצועך, אחליף מלים מספר? הרק בפרוורי הווייתך אגור? אם זאת בלבד-מי פורציה? היא נפקתו של ברוטוס, לא אשתו היא." (שקספיר, יוליוס קיסר).

אמרנו, בעית האהבה במובנה המקיף ביותר היא בעית קיומו של האדם. הדרך הראשית ליציאת האדם ממצב בדילותו היא איחודו עם בן המין האחר. כדי שיהיה איחוד זה שלם ומתמיד, אין לבנותו על היסוד האירוטי בלבד, כי הוא בן-חלוף. האיחוד, אשר היסוד האירוטי החולף הוא תוכנו הבלעדי, אינו פותר את בעית בדידותו של האדם; הוא פתרון ארעי, חלקי, וכמו בכל מקרה של פתרון זמני וחלקי, באה בעקבותיו הרגשת

יד

* ראה א. פרום, כנ"ל, ע"ע 24-25. בתרגום הגרמני: ע"ע 42-41.

ללא הועיל. כי כל אלה הם אמצעים זמניים וחקייים.

וכך נע הרטמן במעגלו האגוצנטרי הסגור, הרצוף קנאה וחשבון קטנוני, וכולו תפוס הרגשת־בעלות על טוני, ללא כל הבנה למצבה:

"ראה אותה מסיחה עם אשה, משחקת עם תינוק, היה אומר—וכי בעל אין לה? וכי תינוקות אין לה שמחזרת אחרי אחרים? מיכאל הרטמן סוחר היה ומוכר במידה ובמישקל, והיה יודע שכל המחסר מידה אחת—חסר הוא אותה מידה".

הלך רוח זה, שעל ידי נתינה אדם מחסר נפשו מטובה—הוא שהיה בעוכריו של הרטמן.

ו.

עכשיו, בסיטואציה זו, הוכשר הרטמן להרהר בכל אלה. עכשיו הוא משוחח עם טוני, והיא—מקשיבה ומבינה לו, "ומה שלא הבינה מדעתה הבינה מלבה", והנה, נתגלה, כי כל אותם עסקים מסובכים של הרטמן, פשוטים ובהירים הם: "הכיר שאין הענין קשה כשם שהיה סבור עליי".

הראייה האחרת, החדשה, של הרטמן, מביאה בעקבותיה גם לידי ראייתו את טוני ב"פנים אחרות":

"הביט בה וראה אותה כדרך שלא הביט בה ולא ראה אותה שנים הרבה. היא היתה נמוכה ממנו כדי ראש אחד. כתיפותיה הכחישו עד שבלטו מחמת צנימותן, ושמלה לבנה היתה לבושה, שסועה על כתפיה, ופרופה ונאחזת בטבעות חומות של שיראים ושתי נקודות לבנות ניראו מהן. בקושי עיכב בידו שלא להחליקה".

בד בבד עם גילויה של טוני האדם, הוא חוזר ומגלה עתה את טוני האשה. תהליך משולב זה של ביקורת עצמית,

טז

הערכת אישיותה של טוני, והתשוקה האירוטית אליה—הולך וגובר בנפשו של הרטמן. הוא מאשים את עצמו על שלא שיתף את טוני בכל עניניו, מלמד זכות על טוני—ותשוקתו אליה גדלה.

ז.

"אמרה היא: למה לנו לחזור על דברים שלא לצורך. נעשה את שרשום עלינו למעלה".

(עגנון, הרופא וגרושתו).

מיכאל וטוני ממשיכים בהליכתם: "דמומים הלכו שניהם מיכאל וטוני". האמנם הולכים הם יחדיו?

בנפשותיהם של הרטמן ושל טוני משתלבים עתה, בדרך הא־סוציאציה הפנימית—מראה־עיניים שבהווה עם מראות־זיכרון שבעבר, איש איש וזכרונותיו. אך הנה, חלה איזו הפרעה בשיח הנפשי, כאילו הגיעה שיחתם המשותפת אל קצה גבול אפשרויותיה. להרטמן נדמה, כי שמורות לו עוד מלים בפיה של טוני, נדמה לו שהיא רוצה להוסיף ולומר לו משהו; אך מתברר שלא נתכוונה לומר לו דבר... נדמה, כי מעתה, ככל שיוסיפו ללכת, ילכו בכיוונים שונים, בדרכים ההולכות ומתרחקות זו מזו.

מה הסיבה לכך?

עמדנו על אופיו של הרטמן* והנה הוא קשה לזולת, אופי אגוצנטרי במהותו. כנגד זה—רואים אנו שחל מיפנה בהלך רוחו של הרטמן; הוא החל רואה את הזולת, מבקר את עצמו ותוהה על העבר. במשך הערב מעמיקה הכרתו בהלכות

* שמו של הרטמן ("איש קשה" בעברית) אינו מקרי. עגנון מייחס בסיפוריו חשיבות מרובה לשם, בבחינת "שםא גרים". דמויות רבות ביצירותיו של עגנון נושאות שם סמלי. בסיפור, בו אנו עומדים, רבים הסמלים החשובים להבנת הסיפור. על מקצתם אני רומז, על אחרים יעמוד הקורא בעצמו.

יז

כי תשוקתו זו המחודשת אל טוני — מהי? האם היא אהבת-אמת לטוני, לזו האחת, ליחידת נפשו? — או שמא אין זו אלא תשוקה סתמית לאשה?

"נערה שמנה ובעלת אברים ישרה על חצי שילחה של המעלה התחתונה שלפני הבית וקינבה ירקות. בירכה אותם בקול ושיללה את שמלתה. הרחר הרטמן בלבו, נערה זו אדמונית ועדשנית. אף על פי שאיני רואה בחשיכה לבי מגיד ליי."

ובשעת הארוחה:

"אותה נערה שנודמנה להם בכניסתם עברה והלכה — הביט בה הרטמן ואמר כלום לא אמרתי שהיא אדומה ועדשנית ואף שבאמת לא הספיק לראות אם עדשנית היא."

ולאחר מכן:

"ושוב עברה אותה נערה וקופה של שזיפים בשתי ידיה. זיעת השזיפים שנתכמרו נתנה ריח מתוק יותר מדי."

ה.

"השינה מסירה את מחלצות הסביבה, מצ' יידת אותנו בחירות נוראה, עד שכל רצון חופו להיות מעשה. אדם מוכשר קורא את חלומותיו למען הכרת עצמו; כמובן, לא את כל הפרטים שבחלום, אלא את איכותו." (אמרסון)

נראה, שניצני-התפכחות ראשונים ביחס למצבו בשעה זו, החלו עולים גם בלבו של הרטמן, שכן שעה שהם יושבים בגן-המסעדה תחת כיפת השמים הזרועה כוכבים, עם שתיית רבע בקבוק קוניאק, — שקע הרטמן בתהומות נפשו והעלה מתוכן חלום, והוא מוסר אותו לטוני.

חלום זה ענין רב בו, וראוי הוא להתבוננות. השיטות הפסיכולוגיות העיקריות של זמננו, מאוחדות בהערכת חשיבותו היסודית של החלום בחיי-הנפש של האדם, אך

יט

חיינישוואין טובים. ואף על פי כן, אין בכל אלה משום תמורה יסודית באופיו של הרטמן. אופיו אינו משתנה; ובשל כך, אופיו הוא גורלו. יש כאן ניגוד בין אופיו ובין תודעתו. הסתירה שבין רצונו של הרטמן להתגבר על ניגוד זה, ובין העדר יכולתו להשיג זאת — זו הדרמה האנושית הנגלית לפנינו בסיפור זה. היסוד הטרגי מחריף משהרטמן עצמו מרגיש — כפי שנראה להלן — באופיו היסודי כשליט גם בסיטואציה החדשה.

נראה, שטוני מבחינה בניגוד זה שבנפש הרטמן ובמלחמה הנטושה בין אופיו ובין הכרתו, וככל שהיא מעריכה את רצונו הטוב — היא יודעת, שבסופו של דבר יוכרע הרטמן על ידי אופיו. אמנם טוני מבינה לרוחו ורחמיה נתונים לו; אך אין היא מאמינה ביכולתו של הרטמן לשדד את מערכות אופיו ולהגיע לידי אהבה אמיתית. את שאיפתו של הרטמן ואת תקוותו להגיע לכך — רואה טוני כאשליה טרגית.* אמנם, דעתו של הרטמן נוחה מאד מהתנהגותו היום לגבי טוני. עתה יודע הוא מה צריכים להיות היחסים שבין איש לאשתו:

"חזר והרהר: הנושא אשה ואינה אוהבה צריך שיתן לה גט. אינו נותן לה גט, צריך שיאהב אותה. ואהבה זו צריכה להתחדש בכל עת ובכל שעה."

אלה הן, איפוא, ההכרות החדשות של הרטמן. והגשמתן? נדמה לו, להרטמן, שבהתנהגותו היום לגבי טוני, כבר עלה על הדרך החדשה הזאת, אליה הגיע בתודעתו. על שאלה שטוני מפנה אליו, שלא ממין הרהוריו, עונה הוא: ודאי, ודאי... — "אף על פי שודאיותיו לא היו להן על מה שיסמוכו".

* כאן, כמו בסיפורים אחרים של עגנון (כגון: "בדמי ימיה", "הרופא וגרושתו") האשה היא הפעילה והמכריעה בקשירת הקשרים או בניתוקם. במקרה שלפנינו טוני אינה פסיבית. הכרת האשליה שבשאיפת הרטמן וסירובה של טוני להיגרר אחריה — הם מגופי פעילותה.

יח

סבור הרטמן — אוהב עתה את טובי באמת, אומר הוא לעצמו: "אפילו היתה טובי חגיגת, לא היה רואה אותה כבעלת מום".

ט.

"באה פתאום חטאתו ועמדה לנגד עיניו, ועצבות גדולה הקיפה את לבו, וכמנשה חיים בשעתו, הרהר בלבו, כמה קל היה הדבר שלא יעשה, אבל את הנעשה אין להשיב". (עגנון, תמול שלשום).

דרכי מחשבותיהם ורגשותיהם של מיכאל ושל טובי נפרדות. הרטמן — חושיו הולכים וערים. סבור הוא שעבר כברת-דרך ארוכה בכיוון שיבה אל אהבה האמיתית, וכי שעת הגשמתה המלאה קרובה, והיא תיחתם במזיגה הגופנית והנפשית של שניהם, של מיכאל ושל טובי. יצורי גזו של מיכאל מתלהטים, וכל מראות הטבע, כביכול, נענים להם. טובי, לעומתו, מתג-הלת בלא כוח; יודעת היא כי לעולם לא תוכל לשוב אל הרטמן, ושדרך שיבתו של הרטמן אליה — חסומה בפניו עד עולם.

נפלא כאן תיאור הנוף כפי שהוא משתקף בעיני הרטמן ובעיני טובי, איש איש לפי הלך-רוחו בשעה זו. הנחל העובר בדרכם נראה בעיני הרטמן כך: "הנחל רבץ בתוך בית-מירבעתו. מימיו נענעו עצמם בדממה. כוכבי שמים הככיבו את הגלים והלבנה צפה על פני המים" (בסמוך לכך ניתן גם סמל לתשוקתו המינית שהיא בגדר תאוה תוקפנית בלבד: "נשמע קול עוף טורף והדו ניסר באויר"). ואילו לטובי נראה: "הגלים הגביהו עצמם ורצו עיפיים — ערבי הנחל נשפו ומימיו נענעו עצמם ללא כוח".

משלא נמצאו אמצעי-תחבורה לחזור לעיר (סמל: אין שיבה לבית), הציע הרטמן לחזור למסעדה, מתוך ההרהור: "אפשר אמצא מישהו שם". וטובי? — "נגררה אחריו והלכה בלא כוח".

כא

הן חלוקות בקביעת מקורו של החלום ובדרכי פתרונו. אולי לא נטעה באמרנו, שיש להבין את חלומו של הרטמן לפי דרכה של אותה תורה פסיכולוגית, המניחה את האפשרות, שהחלום יביא לאדם הכרה בהירה ונכונה יותר של מצבו, הכרה העלומה ממנו מתוך סיבות שונות כשהיא בהקיצן.

בחלומו (של הרטמן) והנה הוא מבקש לו דירה חדשה (אשה אחרת). בדרך-ההתחפשות, המצויה לעתים קרובות בחלום, מופיע זיסנשטיין, מכרו של הרטמן, לא הרטמן עצמו, כמחפש דירה חדשה. הוא, זיסנשטיין-הרטמן, אינו מרוצה מדירתו ורוצה הוא להחליפה בחדשה, טובה הימנה. מה המגרעת שבדירה הישנה, המניעה אותו להחליפה באחרת? "בית בלי תנור, בית בלי תנור". כלומר, אין זה בית חם, חסרה בו האהבה. ושוב — לפי טכניקת ההסוואה של החלום — פגם זה של ביתו הישן של זיסנשטיין-הרטמן, מיוחס בחלום לדירה החדשה, אותה הם באים לשכור. וכשבעלת הבית טוענת נגדם: "הרי כאן תנור!" — באה התשובה מצד זיסנשטיין-הרטמן: "אותו תנור היכן הוא, בחדר-המיטות, ואילו חדר-העבודה, גבירתי, עשוי כולו זכוכית". כלומר "חום" שבביתו של הרטמן הוא חום הנובע מחדר-המיטות בלבד, הוא מיני גרידא, ללא שותפות נפשית, ללא אהבה אמיתית; הרטמן מבודד ומנותק מטובי, סגור בחדר עבודתו, וצינה שרויה בו: "דבריו הכריעוני עד שאחזתני צינה". יחסו של הרטמן אל טובי הוא אמביוולנטי: מצד אחד היא "טרוטת עיניים" — הוא אינו אוהב אותה; אך המשיכה המינית אליה חזקה והוא רואה שיש לה "עיניים חייניות". הוא הופך פניו ממנה, מכיר הוא ש"אהבה" זו התלויה בדבר, אין בה כדי לחמם את הנפש: "והרהרתי בלבי מה אעשה להימלט מצינה זו".

אחרי ההרהורים שקדמו לסיפור החלום, בשל הרטמן להבין את ההוראה שבחלום זה. אך מאחר שהרטמן הגיע בדרכו עתה לא רק להכרת מצבו, כפי שנתגלה לו בחלום, אלא גם להכרת הדרך העשויה להוציאו ממצב זה, הואיל והוא — כך

כב

התמונה המתגלה לפנינו עתה היא: הרטמן וטוני הולכים זה ליד זה. אין הם הולכים יחדיו. הרטמן סבור היה שאפשר לחזור ולהתחיל הכל מחדש. כאילו מה שקרה — לא קרה, ומעשה הגט בכלל זה, לו הנכסף עתה כל כך אל טוני, לינתו בלילה זה עם טוני בחדר במלון, כאיש ואשתו — נראתה לו כדבר טבעי. לא כן טוני: היא ידעה כי את הנעשה אין להשיב, וככל שהוא נתקרב בדעתו אליה, הלכה היא ונתרחקה הימנו. סיטואציה זו מתגלמת באופן נפלא בכל האוירה הלילית של "הבית", אליו נקלעו הרטמן וטוני, בשעה מאוחרת (בשעה מאוחרת!), והיא מובעת בתנועה, במראה ובדיבור הקצר והמאופק.

"חזרו בדרך שבאו — דחק הרטמן על המנעול ופתח את השער. — כל פסיעה ופסיעה צווחה שאינה רצויה".

בעל הבית זעם על "הזוג שנתגלגל לכאן אחר חצות-לילה לבקש מקלט אהבה". ניבא בעל הבית — ולא ידע מה שניבא. משהודיע בעל הבית, שיש חדר פנוי אחד, הגיבו טוני ומיכאל כך: טוני: "האדימו פניה"; מיכאל: "מיעך כובעו ושתק". משהוציא בעל הבית את גזר דינו, שמיכאל חייב ללון בחדר אחר: "הרכינה טוני ראשה לפני בעל הבית ואמרה, אלף תודות".

(יש אולי ענין בשימת הלב לכך, שזהו "פסק הדין" השני שיצא במשך שעות אחדות בקשר לפרידה הזאת: מפי הדיין, בראשית הסיפור, ועתה מפי בעל המלון, כאשר הסיפור נוטה לסיום. ומה שונות התגובות. אחרי גור-הדין הראשון היה הרטמן המום, אך ניסה בהדרגה להחזיר את מחוגי השעון. עתה, ראה שנכשל. ואילו טוני — אחרי הדין הראשון "כבשה את מטפחתה ועצרה את עיניה שלא יורידו דמעות". ועכשיו אמרה: "אלף תודות") נוגעת ללב פרידתו של הרטמן מטוני ברגע זה:

"נטל ידה של טוני ובירכה בשינה ערבה, ידה התמה נדבקה בידו ועיניה החומות הקיפו את לבו".

כב

הרטמן יודע בעמקי לבו, שהפרשה נגמרה. השיבה אל הבית, אל אשתו הישנה-החדשה נכשלה. בכל זאת הוא חוזר אל השולחן שבגן, עליו סעדו לפני שעות אחדות. מעשיו ומחשבותיו של הרטמן בשעה זו, הם בעלי משמעות רבה. הם מתרחשים, כביכול, בלי דעת בעלים.

הוא עלה על תלולית. "באמת לא נתכוון לעלות, אבל כיון שהגיד (לעצמו) — עלה". אולי מותר לראות בעליה זו, מעשה חלומי. עליה זו אינה אלא סמל השאיפה לעליה אישית. בדרך האסוציאציה עולה בנפשו מעמד דומה מתקופת ילדותו. בו נסתיימה אמביציה אישית זו בכישלון, בנפילה. זכר המעשה מערער את בטחונו, והוא חושש מפני נפילה שניה ויורד מן התלולית. וכאן באה לו ההכרה הברורה, אשר מפניה רצה להתעלם במשך כל הדרך: אפיו האנוכי נשאר כשהיה.

"משונה הדבר אמר הרטמן בלבו, כל אותה שעה שעמדתי על התלולית (סמל האמביציה האישית הערה ד. צ.), לא הריתי אלא על עצמי כאילו יחידני אני בעולם, כאילו אין לי — אשה. מעשה התלולית פקח את לבו. הוא בוש מן הדבר והיה תמה עליו. ושוב חזר להתעסק עם עצמו".

הוא הדבר אשר אמרנו: הרטמן לא נשתנה מיסודו. האגוצני-טריות, הנטיה הנרקיסטית, אי-היכולת לתת, הם שהכשילו את חיי נישואיו בעבר, והם החוסמים עתה, את דרך השיבה. אופיו נשאר כשהיה, כך הוא הווה, וכך הוא יהיה — זה גורלו.

מאמציו של הרטמן, אף כי לא הביאוהו אל מחוז חפצו, זיכוהו ברגע של עליית-נשמה. לרגע אחד נתעלה הרטמן לדרגת האהבה האמיתית, אשר כל מעייה-ניה — הנפש האהובה. ברגע האחד הזה, כל חרדת נפשו נתונה, ללא חשבון כלשהו, לטוני.

"עם שהוא מדבר עם עצמו שמע מין המיית. מאחר שהגה באשתו

כג

(ברגע זה היא אשתו באמת) נדמה לו שהמייה זו באה מחורה. פקח את עיניו וזקף את ראשו וכיוון לבו לשמוע. עזרני אלקים עזרני, כלום אירע לה רע. הוא ישב זקוף על משכבו ש מא ישמע דבר, ש מא יגיע לאזנו משהו מהויתה החיונית. ש מא יש בידו להושיע לה.

אך היתה זו חוויה קיקיונית בלבד: "באמת אי אפשר היה לו לשמוע, הואיל וקיר עבה הפסיק ביניהם". כלומר, על אף מאמציו הכנים של מיכאל, אין בכוחו להתגבר על החומה החוצצת בינו ובין טוני. זה גורלו. הואיל והמציאות עגומה היא כל כך — מה מקום נשאר לו למיכאל להיסתר בו מלבד מקלט החלומות?

"נתעצמו עיניו וראשו צנח על הכר ונפשו נתמנמה ורוחו התחילה מרחפת בעולם החלומות שאין כל מתיצה מפסקת ביניהם".

"הרופא וגרושתו"

א.

חליו של האדם המודרני

חכמי זמננו הרבו לתאר את התמורות העמוקות שנתחוללו בנפש האדם בדורות האחרונים בהמיר מסיבות חיי. מצד אחד: פיתוח אמצעי תחבורה מהירים ביותר, שצמצמו את מרחבי כדור הארץ, עד כי המקום המרוחק ביותר נעשה קרוב. ומצד שני: צמצום "התחבורה" בין עם לעם ובין אדם לאדם והתרחבות התהום ביניהם, עד שהקרוב ביותר — כרחוק וכזר הוא נחשב. מכאן — הצטופפות בני אדם בכרכי-ענק, ריכוז המוני בני-אדם בבתי חרושת עצומים. ומכאן — בידודו ההולך וגובר של האדם, והרגשת נכר ואי-בטחון של היחיד. מכאן — אמצעים טכניים משוכללים להפליא העשויים להביא עושר רוחני לאדם. ומכאן — הרגשת שיממון וריקנות בנפש ואי-נחת. שיעבוד האדם בידי האדם, רמיסת חירותם של עמים וקבוצות חברתיות שונות בשם אידיאות נעלות, סילפו את היחסים הבין-אנושיים והצמיחו בלב רבים רגשי יאוש ומבוכה. הריצה להעשיר, "להטבת התנאים" ולהעלאת רמת החיים, השאיפה להשיג את מירב ההנאה מן השפע הנוצר ע"י ההתפתחות הכלכלית והטכנית המסחררת ואפילו בדרכים פסולות, הפכו את האדם ליצור אשר הרכישה והי צריכה — בכל התחומים — הן מרכזו חיי. האדם הסיח דעתו

כה

כד

ב.

רופאים שהם חולים

בעולם הבא לא ישאלו אותי "מדוע לא היית משה?"
הם ישאלוני: "מדוע לא היית זושיה?"
(ר' זושיה מהאניפול)

סיפור זה, שלא כ"פנים אחרות", נכתב בגוף ראשון. צורת סיפור זו, צורת האוטוביוגרפיה המדומה, נותנת לאמן אפשרות להעניק עומק מיוחד לגיבוריו. אין המחבר עומד מחוץ לנפשות הפועלות ומספר עליהן, אלא, הוא, כביכול לובש את נפש הגיבור, במקרה זה — את נפש הרופא. בסיפור שלפנינו יש לצורה זו חשיבות מיוחדת.

"משכונסתי לשמש בבית החולים מצאתי אחות רחמניה, בחורה בלונדינית, שהיתה אהובה על הכל וכל החולים ספרו בשבחה".

כך פותח הרופא את סיפורו וידויו. שני גיבורי הדרמה העיקריים מופיעים, איפוא, לפנינו במשפט הראשון. להלן שומעים אנו על דמותה של האחות ועל טיבה של הקבוצה החברתית, בה חיים ועובדים הרופא והאחות. תיאור זה — כסיפור כולו — מצטיין בסגנונו האמנותי המופלא: צמצום היצוני ועושר פנימי, המושגים בברירה קפדנית של המלים, באסוציאציה לשונית עשירה, בסמלים ובתמונות.

הקו היסודי בדמות האחות — האהבה והיחס הספונטאני לאדם — מתגלה לנו באמצעות הרגשות, אשר אישיותה של האחות מעוררת בלב כל האנשים במגעה ומשאה יום-יום אתם. החיוך שעל שפתיה "והתכלת השחורה" שבעיניה — זו התכלת הנעגמת מתוך השתתפותה הנפשית בסבלו של האדם החולה — הם שעוררו בליבות כל האנשים רגשי אהבה וחיבה אל האחות. כי כל — נ ת י נ ה, כל גילוי דאגה וחרדה לזולת, מעוררת בלב המקבל רגשות דומות. "תכלת שחורה" זו בעיניה של האחות, והחיוך בו היא מזכה חולים, אחיות ורופאים כאחד — מופלאים הם ביותר, בהעלותנו על דעתנו

מצרכיו האמיתיים ואינו דואג לפיתוח הכוחות הבונים הטבוריים עים בנפשו, לגדילתו האנושית — להגשמתו העצמית. וככל שהחופש היצוני של האדם המודרני הולך וגדל — הולך ופוחת חופש השליטה ביצוריו, אדרבה הוא הולך ומשתעבד להם ללא מעצור.

ברגעים הצלולים המעטים, בהם עולה בידי האדם להיעצר בשטף מרוצתו — עומד הוא ושואל: מאין יבוא עזרי? אי הדרך ליציאה מן המבוך?

ברם, ככל שבעיותיו של האדם המודרני נראות כחדשות עתיקות הן ביסודן וימיהן כימי האדם. וגם הפתרון — עתיק ביסודו. אף אין הוא רחוק — "בשמים או מעבר לים" — הוא חבוי בנפש האדם עצמו. אך דווקא בכך טמון הקושי. כי אין לך פעולה או מאמץ ייצוניים שאין האדם נכון לבצעם, ולעתים אף מתוך סיכון עליון. יוצאת מכלל זה פעילות מסוג אחד — היא הפעילות הנפשית.

אכן, בעיה זו חריפה במיוחד לגבי האדם המודרני. הבעיה מתגלית במיוחד במשבר הקיים ביחסים הבין-אישיים של האדם, ביחס אל זולתו, ובמיוחד אל הזולת מן המין האחר, ביחסים שבין האיש לאשה. כי בעיית האהבה במובנה הרחב — היא בעיית קיומו של האדם.*

ש"י עגנון זיכה אותנו באחדים מסיפוריו בעיצוב אמנותי של בעיה זו. על אחד מהם "פנים אחרות", עמדתי לעיל. הפעם נעיין בסיפורו האחר: "הרופא וגרושתו".

* ראה ספרו של א. פרום: "האמנות לאהוב" (באנגלית ובתרגום גרמני) וכן את ספרו "מנוס מחופש" (עברית, הוצ' דביר לעם) ויתר ספריו. וראה גם ספריה של Karen Horny, במיוחד את ספרה: Neurosis and Human Growth, The Struggle toward Self-Realization.

עד כמה עלולה נפשו של אדם המצוי יום ויום ושעה ושעה על ידי חולים, להיעשות קהה ו"מחוסנת", עד שלבו גס בחולים ובייסורייהם. דרושים כוחות-נפש עשירים בלתי נדלים, כדי לראות כל חולה כאדם מיוחד, הדרפעימי, לראותו ראיה חדשה המכוונת לו בלבד:

"שכל שהיתה (האחות) מביטה בו ראה את עצמו כאילו הוא עיקרו של עולם".*

דמותה של האחות (עדיין אין אנו יודעים את שמה, דינו שהיא אחות לכל אדם) מתעלה בייחודה על רקע סביבתה. הגנה דמות אחרת, זו של האחות הראשית:

"אשה כבת ארבעים, יחסנית, צנומה וחוררית כחומץ, ששונאה את הכל, חולים כרופאים. חוץ אולי מן קהה שחורה ועוגות מלוחות וכלב חיקה — — — היא שלא הביטה בנערה אלא אם כן ראתה אותה בדמיונה נאכל חצי בשרה".

(מענין, שביטוי זה נאמר בתורה על מרים, אחות משה, אשר רחשה רגשי קנאה ושנאה כלפי אשה אחרת. (במדבר י"ב, 12). זוהי דמותו של אדם השונא את עצמו במעמקי נפשו, החי בקונפליקט עם עצמו, שאינו מסוגל לאהוב את הוולת. האחות

* מן הענין להביא כאן קטעים מדברי ק. ג. יונג: "את המגע אל הוולת יכולים אנו ליצור אך ורק באמצעות אוביקטיביות ללא דעות קדומות. משפט זה עלול להיתפס כמשפט מדעי, וכנובע מגישה אינטלקטואלית תלושה. אך זוהי מידה אנושית — מעין יראת כבוד לגבי עובדות ומאורעות ולגבי האדם הסובל מהם, יראת כבוד כלפי סוד חיי אדם כאלה. — — — זהו הישג מוסרי מצד הרופא שאינו מרשה לעצמו להירתע מפני מלתו ושברונו של האדם. איננו יכולים לשנות דבר, כל זמן שאיננו מקבלים אותו כמות שהוא. שלילה והרשעה — אין בהן כוח משחרר, הן מדכאות. אני נהפך למדכא האדם שאני שוללו — בשעה שאני חייב להיות ידידו ולהיות אתו בצרתו. אם הרופא רוצה לעזור ליצור אנושי חייב הוא לקבלו כמות שהוא, והוא יוכל לעשות זאת באמונה רק אם הרופא כבר למד לראות את עצמו כמות שהוא" (מוכא בספרו של ו. גולאנץ: *A Year of Grace*, Penguin Books)

הראשית מטפחת-בנפשה אהבה מסולפת, "אהבה" ליצור הנכנע לפניו ואשר עליו היא יכולה לשפוך מלוא שלטונה. אך לאדם, לרעותה, יחסה הוא סאדיסטי. והנה דמות אחרת מאותה סביבה:

"הפרופסור שלנו, שהעביר עיניו מייסורי החולים בשביל מטותיהם שיהיו סדורות יפה".

הנה לפנינו אדם שהגיע לדרגה גבוהה במקצועו, בתפקיד אשר הוא גם ייעוד אנושי גדול, רופא המעלים עיניו בניגוד להתחייבות שקיבל על עצמו ב"שבועת היפוקרטס", מייסורי החולה, בהעדיפו את עולם החפצים ואת הסדר האסתטי — על העולם האנושי. אין זאת כי גם הפרופסור זר לעצמו, ועל כן זר הוא לזולת, וקשריו אל העולם הם קשרי-סלף.

זוהי האוירה המגדלת רשעי בני-אדם. דוגמת הסרדיוט הנאצי שדרס למוות את הפרופסור הזה עצמו במחנה הריכוז.

בסביבה נעדרת-אהבה של בית-החולים הזה שרוי היה הרופא שלנו. אדם בודד היה הרופא, וכפי שהוא משמיע להלן בסיפורו, לא היה קשור אל בני משפחתו ולא אל כל אדם אחר. בדידות היצונית זו נצטרפה אליה גם בדידות נפשית — זו, אין האדם יכול לשאתה לאורך ימים. רוצה אדם להתקיים — חייב הוא למצוא קשר אל העולם. הדרכים הראשיות לכך הן: התמסרות לעבודה יוצרת, איחוד מתוך אהבה עם האדם, באשר הוא אדם, ועל יסוד זה: האיחוד עם הוולת, בן (בת) המין האחר.

הרופא נתון, לכאורה, במצב המצויין, בו נמצאות לו שתי הדרכים ליציאתו מכלא הבדידות: יכול הוא להתמסר לעבודה רפואית מבורכת, ולהתקשר באהבה אנושית אל האדם, אל החולה הסובל, ולהקל מעליו את ייסוריו. אך מסיפורו של הרופא שומעים אנו, כי כרבים אחרים אין הוא יכול ללכת בדרך זו. במקום לפתח את הכוחות האנושיים הטבועים ב"עצמו" (ב"SELF) המקורי שלו, דבר המחייב

של דינה. צורת-הספור שבגוף ראשון היא הגורמת לכך. אילולא צורה זו, היה הסופר מספר לנו כל אשר הוא יודע על דינה. אך מכיוון שהרופא עצמו מספר את סיפורו, אין הוא, כמובן, יכול למסור לנו כל אשר התרחש בנפשה של דינה. יש כאן מצד האמן ויתור-מדעת על ידיעתו המקיפה בנעשה בנפש כל גיבוריו, למען העמקת ידיעתו בנפש הגיבור הראשי.

מה ראתה דינה שהסכימה להינשא לאיש זה? מותר לנסות ולמצוא תשובה לשאלה.

דינה הכירה את הרופא מתוך מגע-זמשיא מקצועי בשיגרת העבודה בבית החולים. כיוון שבפגישתו הראשונה של הרופא עם דינה היה דיבורו גלוי, והתנהגותו היתה חפשית—השלחה דינה את נפשה וראתה בהעזתו של הרופא ובהגסת דעתו ("ואני הגסתי דעתי"—אומר הרופא)—ביטוי של יחס ספונטאני-אנושי, ונענתה לו בספונטאניות האופיינית לה, מתוך רגשי-אהבה כנים.

אשר להתנהגותו של הרופא: הוא מעונין לצאת עם דינה לטיול. רצונו זה הוא מכנה בשם עצמה שהוא נותן לדינה. אך גם ל"נתינה" זו—הוא דורש תמורה מידית:

"על מנת שאני מקבל שכר על העצה, שאין מתנת חנם בדור זה".

כלומר, אין מה להתבייש באנוכיות זו—כאלה הם פני הדור. אמנם זוהי הלצה, אך אופיו של אדם ניכר גם בהלצותיו.

אופיינית לרופא בן הדור הזה היא המהירות, המעשיות המפוכחת, אשר פניה ישר למטרה: "ואם נמחר ניכנס לבית-קהוה תחילה". כשדינה שואלת למועד הטיול, עונה הרופא: "מיד". כשעליהם לחכות לקרון החשמלית, —אומר הרופא: "חבל היה לי על כל עיכוב".

הפרחים הסגוניים על שולחנה של דינה—אינם מהנים אותו במראיהם, בריחם. טבע הוא באדם הנעדר רגשי אושר, שאינו יכול ליהנות מדבר שאינו מביא לו תועלת ממשית. כי על כן משמשים לו הפרחים להבלטת השכלתו הנרחבת:

לא

גישה ומאמצים מוסריים, מפתח הוא בקרבו "עצמי" שאול, מעין פוזה מזוייפת, המסבכת אותו ומסלפת את התפתחותו*. הואיל ומידת האנוכיות שסיגל הרופא לעצמו אינה מניחה לו להתקשר אל הזולת מתוך יחס ספונטאני של נתינה אנושית נדיבה, מנסה הוא להתקשר אתו בדרכי-סלף: לא כהתקשר אדם אל אדם השווה לו בערכו, אלא כהתחבר אדם לאדם בבחינת אמצעי להשגת מטרה מסויימת; לא התקשרות מתוך נתינה, אלא מתוך קבלה בלבד. האדם האנוכי יכול להתקשר אל הזולת מתוך נחיתות והתבטלות עצמית, כמבקש מקלט וחסות, או מתוך הרגשת עליונות (מזוייפת) בבחינת אדון המבקש אובייקט ליצרי השלטון והאדנות; ולעתים מונחים שני הגורמים גם יחד—ככל שהם נראים מנוגדים זה לזה—ביסוד איחודו עם הזולת.

הרופא שלנו, המבקש להשתחרר מבידידותו המוחלטת, הולך אל מטרתו זו בדרך הרת-אסון. אחות זו נראית לו לרופא כאובייקט נאה למימוש שאיפותיו, והתשוקה המינית מסייעת לו לראות בהתקשרות זו איחוד של אהבה, שעה שהאהבה האנושית נעדרת מלבו.**

ג.

איש מהיר במלאכתו

הרופא מספר כיצד עלה בידו להשיג את הסכמת דינה להינשא לו. נחזור להלן לדבריו ולהתנהגותו כדי להבהיר לעצמנו את הלך נפשו ואת אופיו. אך לא מסופר דבר על הלך-נפשה

* עיין בספרה הנ"ל של קרן הורני, ובמיוחד במבוא לספר. ** רמו לאופיה המיני, נעדרת האהבה, של התקשרות זו, יש לראות בשימוש הלשוני שבפי הרופא: "אותה ריבה ישרה בעיני", כביטוי של שמשון הדורש מאביו לקחת לו אשה מבנות הפלשתים: "אותה קח לי כי היא ישרה בעיני" (שופטים, י"ד, 3).

ל

"קראתי כל פרח ופרח בשמו, גרמנית ולא טינית..."
דומה הרופא בעיני עצמו כגיבור היוצא לכבוש עיר נצורה —
והצלחתו בטוחה לו מראש:

"יצאו מחצר בית החולים ואמרתי לשוער: רואה אתה אחות זו,
הריני מוליכה מכאן".

אך בסמוך לכך מתרחשים דברים, אשר לפי משמעותם
הסמלית אותות עגומים הם לסופה של התקשרות זו:
"הלכנו אצל תחנת החשמליות. באה אחת והיתה מלאה.
באה שניה ואמרנו לנסוע. עלתה דינה לקרון. כשעליתי
אחריה אמר הנהג כל המקומות תפוסים". הנהג
מופיע כאן כסמל הגורל, שיפריד בסופו של דבר בין
הרופא ובין דינה. וסמל נוסף: כאשר הם נוסעים לבסוף —
נוסעים הם בכיוון אחר מזה שעלה במחשבתו של הרופא
תחילה.

גם בליבה של דינה עלה הרהור אזהרה כבד-משמעות. הרופא
מספר כי "ניכר היה מפניה (של דינה) שמאלא נמצא
ענין אחר (מלבד עיני בית החולים) לשיחותינו".
אך דינה אינה נרמזת. והרופא האומר על עצמו: "באה חכמה
בלבי" (ואתה גם הערמימות), משיג את הסכמה דינה
לנישואין:

"לא הספקתי לומר כל מה שבלבי עד שמצאתי עצמי בן-מזל שאין
כיוצא בו".

ד.

ימים טובים

לכאורה, מאושר הרופא:

"לא היו ימים טובים לי כימים אלו שבין אירוסין לנישואין".
אך האושר מדומה. אנוכיות ואושר — הם תרתי דסתרי.
האדם האנוכיי שרוי בחרדה מתמדת שמא יקופח, הוא חושד

לב

באחרים ומקנא בהם: אך בינתיים שמח הרופא בקנינו,
בדינה. וככל שמשבחים את דינה בשבחים אכסקלוסיביים,
משבח הוא את עצמו על המיקה הטוב שעלה בידו. ברם, עד
מהרה מתחיל אשרו מתערער, ואת מקום הסיפוק תופסת
החרדה והחשדנות. גרמה לכך עצבותה של דינה שהלכה
וגדלה ככל שקרב מועד הנישואין.

אופיינית תגובתו של הרופא על עצבותה של דינה. לא סבלה
של דינה מרעיש את לבבו. לא החרדה והדאגה לנפש האהובה,
על שהושבתה השמחה מלבה מטרידות אותו. לשמחתו
הוא כי נשבתה נתונה דאגתו:

"אבל איתה חיבה שמן עצבות היתה בה שהטילה טיפה מרה
בשמחתי".

חרד הוא שמא מיקחו מיקח טעות. דאגתו לדינה היא דאגת
אדם לקנינו, ולא לאדם אשר יאהב.

להבנת אופיו של הרופא מן הראוי שנתבונן בהשערותיו על
סיבות עצבותה של דינה: "שמא בני משפחתה עניים?" —
הרופא, כפי שאמרנו, שרוי בקונפליקט יסודי עם עצמו. הוא
מתבייש במוצאו החברתי הנחות: "בן עניים, בנו של פחח עני"
הוא. סיבת "עצבותו" הוא — הוא מייחס לדינה. גם כשדינה
טוענת, כי קרוביה אמידים — אין הוא מאמין לה. חשדנותו
של אדם האנוכיי מתחילה פועלת. הוא מתחיל מציק לה
בהפצרותיו. (על משמעותן של ההצקות הרבות — נעמוד
להלן) כאשר נודע לו, כתוצאה מבדיקתו כי קרובי דינה הם
"אנשים עשירים ומפורסמים" — עולה ערך עצמו
בעיניו, "התחלתי מדקדק בלבושי. אף על פי שהיא (דינה) לא
השגיחה בבגדים, אלה אם כן הייתי מבקש ממנה
להביט בהם".

פרט זה שבהתנהגות הרופא, משמעותו מהי?

הבגדים — סמל החיפוי הם ("בגד בוגדים), חיפוי באמ-
צעות דבר חיצוני על דבר שלילי, העלמה מלאכותית
חיצונית על פנימיות לא אמיתית. כלומר, הרופא מטפח

לג

שתיקה. — תמיהה על טיבו של הסוד. — חקירה לזהותו של "אותו אדם" למען הפיג את חומרת המעשה. השלב הסופי: תמיהה — נזיפה לדינה, אולי לא כל כך על עצם המעשה, אלא על כך ששותפה למעשה זה היה אדם ממעמד נחות, לבלר בסך הכל...

כיצד יש להבין תגובתו זו של הרופא? הרופא אדם מודרני הוא וחי בדור הנוהג חירות בעניני המין, ואינו רואה פגם בהתנסות המינית של בני הווג לפני הגישואין. מדוע, איפוא, הממה ידיעה זו את הרופא כרעם?

ואולי מוטב שנשאל מיד שאלה נוספת: כיצד תובן התנהגותו של הרופא שנכנס לחופה עם דינה על אף זעזוע זה, ועל אף הערכתו השלילית למעשה. את התשובה לשאלות אלה נמצא משנשוב ונתבונן באופיו של הרופא. כלומר, בגורמים העיקריים הקובעים את התנהגותו.

הרופא הוא אדם השרוי בבדידות מוחלטת. הוא זר לעצמו וזר לעולם. מנותק ממשפחתו, תלוש ממורשת עמו. אין אדם יכול לשאת בדידות כזו. ההשתייכות — הכרח קיום הוא לאדם. אם קשה הבדידות הגשמית יכול האדם הבודד להרגיש קירבה למסורת, לערכים ולרעיונות, וקירבה זו מחוקת בקרבו את רגש ההשתייכות. אך כשהאדם מנותק גם מכל זיקה לערכים, למסורת ולסמלים — שוב אין הוא יכול לשאת את הבדידות המוחלטת הזאת. כורחיים לו למצוא קשר כלשהו. וכיוון שאינו מסוגל למצוא את הקשר הזה באמצעות העבודה היוצרת והאהבה האנושית — מנסה הוא להגיע אליו בדרכים מסולפות, כפי שאמרנו לעיל. ומשקשר אדם זה אל זולתו בדרכי-שווא אלה, יילחם בכל כוחותיו להידבק בו, כי בלעדיו — חיו אינם קרויים חיים. העובדה שדינה היתה "קנינו" של אדם אחר, ולו לשעה בלבד, פוגמת ברגש אדנותו הבלעדית של הרופא. הוא האדון העליון השליט על גורלה של דינה, היא נתונה כולה ברשותו בלבד. כל רגשי הקנאה והשנאה הלוהטים של הרופא מופנים אל "אותו האיש" שהפקיע — פעם בעבר — את דינה מרשותו.

לה

בנפשו "אני" מזויף במקום ה"אני" המקורי שלו. דינה — בעלת "אני" מקורי, הסולדת מפני ראוה — אינה "משגיחה בבגדים", אלא אם היא נתבעת לכך ע"י הרופא.

ככל שהרופא מרבה להפציר בדינה שתגלה לו את סוד עצבורתה, מרבה היא להראות לו חיבה. הרופא סובר שגם הוא עושה כן, והוא מספר לנו זאת כך:

"יתר על כן כפלתי לה חיבתי. דבר זה למעלה מן ההגיון, שהרי כל חיבתי כבר נתונה לה".

זהו הלך-רוח אופייני ביותר. החיבה — לפיו — הוא דבר הניתן לשקילה ולמדידה. דבר שבשיעור ובגבול, ומשניתנה בשיעור הנחשב כמכסימלי — שוב אי אפשר להוסיף עליו. ואילו האהבה האמיתית אין לה שיעור ואינה יודעת גבול. והנה מגיע הרגע בו מגלה דינה לרופא את סוד עצבותה:

"יום אחד אחר הצהרים נכנסתי לבקרה. אותה שעה פנייה היתה מן החולים והיתה יושבת בחדרה ותפרה לה שמלה חדשה. נטלתי את שולי השמלה והחלקתי אותה והגבתתי עיני כנגדה. תלתה עיניה בעיני ואמרה דברים היו לי עם אחר".

מותר לנו לראות ב"שמלה" — סמל חיובי, מנוגד ל"בגד" שהוא סמל שלילי. לעומת הבגד שהוא סמל למראה חיצוני העומד בסתירה למצב הפנימי, ומגמתו: הסתרה, העלמת האמת — באה השמלה לסמל נפש חדשה, התחלה חדשה. (כגון: "והטהרו והחליפו שמלותיכם (בראשית, ל"ה, 2) השמלה החדשה — סמל לטהרה. או: "ויקדש את העם ויכר בסו שמלותם" (שמות, י"ט, 14). השמלה הנקייה, המחודשת — סמל לקדושה).

עכשיו נשים לב לתגובתו של הרופא. אפשר להבחין בה כמה וכמה שלבים: השלב היסודי — הצטננות פתאומית של רגשותיו כלפי דינה: "רפה לבי ואחזת בני צינה".*

* צינה זו מופיעה גם בסיפור "פנים אחרות", בחלומו של הרטמן, בו נתגלה לו, שאינו אוהב את טוני: "דבריו הכריעוני עד שאחזת בני צינה".

בחופה — התועלת-החומרית הטמונה בה. סמל לזרות כללית זו — "הבגדים השאולים" שהם לובשים. במעמד זה הרגיש הרופא כך: "לבי היה טוב עלי, וככל שהיה הדבר משונה בעיני (ביודעים) לא פסקה שמחתי". אם נשאל: לשמחה מה זו עושה? — עלינו לענות, כי נתגלה לנו קו נוסף באופיו החולה של הרופא: ההנאה מן הצער שהוא גורם לעצמו (ועוד ידובר בכך להלן).

חופה זו לא היתה, איפוא, סמל לברית-אוהבים. היא היתה חופת-חיפוי על קשר-שווא, נעדר-אהבה. התקלה שאירעה — התמוטטות החופה — נהפכה לסמל בעל משמעות טרגית: זוהי ברית כושלת, והתמוטטותה צפויה מראשיתה. התמוטטות הקשר שבין הרופא ובין דינה מקבלת את אישורה המיידית, בהרהוריו של הרופא בשיא הטקס, בשעה שהוא מאשר את כריתת הברית באימרת: "הרי את מקודשת לי". יש כאן הנאה כפולה מפורשת מסוג מזוכיסטי-סאדיסטי: נקמה בעצמו וגמירת שפיכות-דמים — שבנפש לדינה.

ו.

חירותו של האדם המודרני

משולל אהבה, תקוף יצריו שלטון מעורבים ביצירי-מין, חדור חשדנות וקנאה, שולל הרופא מעצמו את אשרו כמו ידי, והלילה הראשון לנישואיו נהפך לליל סיוטים.

קצב התנהגותו של הרופא גם עתה, כבשעת רכישתו את לב דינה בעבר, מהיר ביותר. כאדם שאינו יודע להיות מאושר אין למראות הטבע שום משמעות בשבילו. גם את השושנים האדומות שבתדר רוצה הוא לסלק. דברי הבידוח בקשר לשם הקונטרס ("חכו לאדונכם בכל עת שיבוא") שדינה קוראת בו (ובשעה זו! עדות למצבה העגום של דינה), מביעים גם הם את טיב קשריו אל דינה. "כבר בא אדוניך"

לו

אך אין הרופא יכול לוותר על דינה. אמנם השפילו יחסיה האינטימיים בעבר עם הבלר את ערכה בעיניו ופגעו עמוק ברגשי אדנותו. אך אין בכך סיבה לניתוק הקשרים אל דינה. אדרבה — הם גורם חשוב לחיזוקם. מעתה יוכל לענותה בדבריו ובהתנהגותו. ואין לך כוח-שלטון גדול מן הכוח לגרום כאב לזולת, להכריחו לסבול בלי שיוכל להגן על עצמו.

מעתה מתחילים ימים ארוכים של צער וסבל לשני בני הזוג.

ה.

חופת החיפוי

"נכנסנו לחופה כדרך רוב בני דורנו, בחשאי ולא בפומבי".

הדור מואס בטקס המסורתי העתיק של הנישואין; ולא רק בטקס המסורתי. אין הנישואין ענינו של הציבור. הם ענינו של הפרט בלבד. כי הרי נישואין — משמעותם כמוכן, "אהבה" — וזו ודאי ענינו של היחיד הוא. משפקעה זיקתו האנושית לזולת, לחברה — פקעה גם משמעותם החברתית של הנישואין. אין הם נתפסים כיצירת תא חי בריקמת האורגניזם החי של החברה. על כן אין החברה שותפת לשמחת בני הזוג. אין גם כל צורך בסמל המייצג את קדושת הברית. כי אין הנישואין קדושים ואין הם בבחינת ברית. זהו הסכם בין שני איגואיזמים. הנישואין הם תוצאה של "התאהבות" — משוללת פעילות נפשית, שתקפה את בני הזוג. וכאשר יפוג כוחה של התקפה זו, יפוג גם כוחו של ההסכם. אש "האהבה" תדעך ותהיה לאפר צונן, אפור ושומם. טקס החופה של הרופא ושל דינה היה, איפוא, סמל תלוש שנתרוקן מתוכנו. מסמל המייצג תוכן חי — נהפך לסמל המחפה על הריקנות שבנפש. ה"ציבור" שנכח בטקס היה מורכב מיחידים זרים זה לזה ולבני הזוג. סיבת השתתפותם

לו

אוהבת את הרופא כאהוב אשה את האיש המסויים, המיוחד. אך ודאי שהיא אוהבת אותו כאדם באשר הנהו. יודעת היא עתה כי הרופא — חולה הוא, וכי אין תרופה למחלתו, אם לא יותר קשר אומלל זה. ייתכן שהתרתו, אשר תשלול מאת הרופא את אובייקט עיניו — תזעזע את אשיות ה"אני" המזויף שלו, ובדרך היסורים ימצא את האני האמיתי שבו ויאבק על הלוא הגשמתו:

"אמרה היא, בין שאני רוצה בין שאיני רוצה, מקבלת אני עלי לעשות כל שאתה מבקש (כי הוא רמו שדבר הגט עלה במחשבתו תחילה) ובלבד להקל עליך את יסוריך".

דינה מכלכלת את מעשיה כרופא אמיתי, אשר כל מעייניו באדם החולה. היא ביצעה את תכנית הריפוי שלה שלבים שלבים. בראשונה — העמידה פנים של אדישות כלפי דברי הקינטור והעלבון של הרופא: "שתקה ולא השיבה לי, כאילו לא דברתי בה". בכך אמרה היא להשמיט, במידה מסוימת, את היסוד לסיפוק הסאדיסטי, שהרופא הפיק מסבלה הגלוי. כאשר ירגיש הרופא שדבריו והתנהגותו המעליבים אינם משאירים רושם בנפשה — יישמט הסדן מתחת לפטישו ואולי בכך תקל לו הפרידה.

כשלב שני בריפוי של הרופא, שינתה דינה את תסרו-קתה, בלי לקחת דברים על כך לפני כן עם הרופא. התנהגות עצמית זו תוכיח לרופא — במצב הנתון — כי הולכת דינה ומפקיעה עצמה משלטונו.

"הצצתי על אשתי וראיתי שמגדלת היא שער, והרי מיום שנהגו נשים בעצמן תספורת של גבר גוזזת היא את שיערה אמרתי לעצמי: ראשי אינו סובל קצת שער וזו מגדלת לה שער כטווס, בלא ששאלה את פי אם יפה כך".

(מותר אולי לומר, ששינוי זה דווקא שנקטה דינה אינו מקרי.)

ידן וכך טוני ב"פנים אחרות", תירצה בסיפור "בדמי ימיה" ובלומה ב"סיפור פשוט".

לט

"מכאן ואילך לא זו אותו אדם מעיני". שנה ראשונה של נישואין עברו על הרופא ועל דינה מתוך גרימת צער ועלבון לדינה, חרטה, וחזור הלילה. הוא היה מוכן לתת לדינה כל דבר שבעולם — רק לא מידת חופש כלשהי. זוהי דמותו של האדם המודרני, המדבר רמות, השכם והערב, על חופש — הנהפך בידו למכשיר של שיעבוד. החופש מן הטבע, מן החברה, ממורשת העבר — הוא "חופש מאת", חופש שלילי העושה את האדם בלתי חפשי למשול בעצמו, להיאבק על עצמיותו, לקשירת קשרים אנושיים אל האדם והעולם — דברים שהם תוכנו של "החופש לשם", של החופש החיובי. "אנשים משכילים אנו (אומר הרופא בסיפורי-וידויו), בני אדם מודרניים, מבקשי חופש, לנו ולכל באי עולם, ולמעשה גרועים אנו מכל מחזיקי גושנות".

כך עברה שנה ראשונה. "לשנה השנייה לא באה שום הקלה והנחה". אדרבה — דינה חלתה מרוב צער, והרופא המשיך לענותה. אמנם, באו לרופא רגעים בהירים, בהם ראה את מצבו באור שונה מאשר עד עכשיו. אך לא השכיל לעשות את הרגעים ההם לנקודת-מפנה בחייו. הוא תלה את הקולר בגורם שמחוצה לו, בצווארו "של זה" הבלבל. אף זה מסימניו של האדם המודרני: לעולם אין הוא תולה את הקולר בצוואר עצמו, אלא בגורמים שמחוצה לו: התנאים, החברה וכיוצא בהם.

ז.

אופי וגורל

אמנם בשנה השלישית חל שינוי — אך לא ברופא אלא בנפשה של דינה. גמלה בה החלטה: ג.ט * ספק אם דינה עדיין

* כבר הערתי לעיל על העובדה שבכמה וכמה מסיפורי עגנון, האשה היא היוזמת או הפעילה לגבי קשירת הקשרים או ניתוקם. כך במקרה

לח

"התחלתי מהלך והולך שעה ושתי שעות עד שעמדתי פתאום וראיתי שהקפתי את עצמי וסובבתי במקום אחד."

ח.

לפני הדלת הנועלה

מבחינה מסוימת לא עמד הרופא במקום אחד: הוא הלך ו"השלים" בהמצאת אמצעי עינוי יעילים יותר. בשנה הראשונה לנישואיהם היה רגע בו לימד זכות על דינה: "מימיה לא אהבה אותו (את הבלבר), אלא חוצפה יתירה שהיתה בו וקלות דעת שהיתה בה בשעה קלה, גרמו שלא שלטה בעצמה ונשמעה לו".

עתה רחוקים הרהורי לימוד-זכות כאלה מליבו. עכשיו עלה בו החדש, שדינה היתה היוזמת למגע המיני בינה ובין הבלבר, ושוב (כמו ב"פנים אחרות") החלום הוא המסייע בידו לברר לעצמו נקודה זו: לילה אחד בא אצלי אותו אדם בחלום — — —. הרכיץ עצמו ואמר: מה אתה רוצה ממני, וכי בשביל שאינסתני אתה מבקשת רעתי? משסיפר הרופא את חלומו זה לדינה, לא הצליחה להעמיד פנים אדישות: "נודעו עו כתפיה וגופה התחיל מרטט". הרופא השיג את מבוקשו: הוא עדיין שולט בדינה ובידו לענותה כרצונו, ורוחו טובה עליו: "עליתי על מיטתי וחשבתי על כל דבר וענין בשקט ובנחת עד שנתנמנמתי וישנתי". אכן, למחרת היום ייסר את עצמו על שפיכת-דמים זו וקיבל על עצמו "להניח לה ולהיטיב עמה" — אלא שחזר לסורו.

מעתה ראתה דינה צורך להחיש את מעשה הגט. הידיעה כי זוהי גזירת הגורל, וממנה אין מפלט, באה לידי בטוי בדברי דינה: "למה לנו לחזור על דברים שלא לצורך, נעשה את שרשום עלינו מלמעלה".

משנכנסה דינה לחדרה ונעלה דלתו בפניו, עמד הוא והתחנן שתפתח לו את הדלת — אך היא לא פתחה. נעילת דלת זו

מא

אופנה זו של התספורת הגברית בזמן החדש החוזרת ומופיעה מפעם לפעם בצורות שונות, מבטאת את השאיפה לטשטוש עצמיותה של האשה, מתגלית כאן הנטייה להתקשרות בין האיש והאשה על יסוד התדמות חיצונית, המסמלת את טישטוש העצמיות המיוחדת את כל אחד מבני הזוג המת-אחדים. במקום איחוד של אישים, איש איש וייחודו, המתאחדים מתוך תואם השוני, מתוך הרמוניה — באה הסימביוזה הבלתי טבעית של מתדמים, חסרי האישיות העצמית. על כן, משעמדה דינה על איחוד-סלף זה חזרה להיות גם מבחינה חיצונית מה שהיא באמת: אשה. היא מגדלת, איפוא, שעה, עטרת ראשה וחינה של האשה).

עכשיו נצנצה לרגע מחשבה בליבו בדבר הגט. אך לבא לפומא לא גליא. אולם דינה, מתוך אינטואיציה בריאה של אדם אוהב, הרגישה בנצנוץ זה — והעלתה אותו על דל שפתיה. הושג שלב נוסף בתהליך ההגשמה של מחשבת הפירוד.

אנו עוקבים אחרי תוצאות טיפולה של דינה והנה — משהו מעין מפנה בלתי צפוי מתחיל להסתנן בנפשו של הרופא: — בקורת עצמית ונסיון של שיבה להתחלה חדשה, ולקשירת קשר של אמת עם דינה.

אך שוב כב"פנים אחרות" מופיע הגורל בדמות אופיו של האדם. אופיו הוא גורלו, ואין אדם יכול להימלט מפניו:

"אומר הייתי לעצמי שלוש שנים יצאו מיום שנישאה לי. שמא הגיע הזמן לעקור אותו מעשה מן הלב. אילו אלמנה לקחתיה או גרושה כלום היו לי טענות עליה, אם כך יהא דומה עלי שאלמנה או גרושה לקחתיה".

אך "המעשה שבא לידי" הפך את הכול. "אותו האיש", הלב-בלר, נקלע אל בית-החולים, בו עבד הרופא, והרופא טיפל בו כפי שטיפל. שוב נתעוררו בו יצרי הסלף והוא חזר לענות את דינה בדבריו ובהתנהגותו, להתחרט אחר מעשה, ושוב לענותה כדרכו. והוא הדבר אשר אמרנו: דרך השיבה חסומה בפני הרופא. אופיו — גורלו:

מ

בפני הרופא — משמעות סמלית לה: דרכו של הרופא אל דינה — נחסמה.*

"כך עמדתי לפני הדלת הנעולה עד שירד היום וחשכו הכתלים..."*

ט.

הקץ הגואל

באותם ימים שדינה התייחסה אל הרופא, גם מבחינה חיצונית כור לכל דבר, טיפלה בנערה משותקת בת אלמנה עניה, שלא על מנת לקבל פרס. ולא עוד אלא שהיתה מסייעתה בממון ומביאה לה פרחים. מעשה זה של דינה נבצר מן הרופא להבינו.

בחילוקי-דעות אלה ובהבדלי הגישה המתבטאים בהערכת המעשה הזה מבליט המספר הבלטה אחרונה את הניגודים המהותיים שבין הרופא ובין דינה, ניגודים אשר אין לגשר עליהם: הרופא — בעל העצמי השאול, הנוקט דרכי-סלף כפתרון לבעיית קיומו, בעל אופי אנוכיי חולני, ואשר על כן אינו יכול להתמסר לעבודה יוצרת ואינו מסוגל להתקשר אל הוולת באהבה; דינה בעלת עצמי מקורי, ההולכת בדרך בריאה בפתרון בעיית קיומה, בעלת אופי ספונטאני, המתמסרת לעבודה יוצרת, ומתקשרת אל הוולת באהבה אנושית.

סוף סוף גותן הרופא גט לאשתו. וכך הוא מספר על כך:

* לשעבר, בראשית דרכה, כבר נרמזה חסימת-דרך זו בדמותו של נהג קרון החשמלית שרצה להפריד בין הרופא ובין דינה. אך אז — חזרה דינה וירדה — אליו, אך נעילת דלת זו — בידי דינה עצמה — עולמית היא.

* עמידה כזו לפני הדלת הנעולה מתוארת גם "בספור פשוט" כאשר הערשל עומד כך לפני דלת חדרה של בלומה. גם בספור "פנים אחרות" מפטיק קיר עבה בין הרטמן ובין טוני. הכרך המכיל את שלושת הסיפורים האלה מכונה "על כפות המנעול"...

מב

"עכשיו אמרתי, על ברחי אין לנו תקנה אלא גט. כיוון שעלתה מחשבה זו על ליבי העמדתי מפני, כאדם שמעמיד מלפניו דבר קשה אבל צדקה דינה שאמרה שעלינו לעשות את שרשום עלינו מלמעלה. לא עברו ימים מרובים עד שראיתי בעיני ותפסתי בשכלי מה שלא ראיתי תחילה ומה שלא תפסתי תחילה. מיד נתייעצתי בלב לפטור את דינה. בנים לא היו לנו, שחשתי להוליד בנים שמא יהיו דומים לו. סידרתי את עניינינו ונתתי לה גט פטורין".

הרופא הכיר, איפוא, שהקשר בינו ובין דינה איחודי-שווא הוא, שאינו ברי-קיימא, ותקנת שניהם, שלו ושל דינה, הוא גט. ברור לנו, שדינה מצאה תקנתה בגט זה. המצא תקנתו גם הרופא? ההסיק הרופא מסקנות חיוביות שבביקורת עצמית? ההגיע לידי הכרה, שעליו לגלות את האני האמיתי שלו ולהי-אבק על הגשמת אישיותו? המשפטים המסיימים את סיפור וידויו של הרופא עשויים, אולי, לתת תשובה על כך:

"כך נפטרנו זה מזה, כדרך שנפטרין כלפי חוץ. אבל בלבי, יודי, שמור חיוכה שבשפתיה ואותה תכלת שחורה שבעיניה כבימים שראיתה בראשונה. פעמים בלילות זוקף אני עצמי ממתני כאותם החולים שטיפלה בהם, ומושיט את ידי וקורא: אחות, אחות — בואי אצלי".

בסופה של דרך-הייסורים שלו, הכיר, הרופא בכך, שהוא חולה, ושריפויו יבוא מידי האחות מתוך השאיפה והקריאה אל האהבה האנושית הגואלת את האדם מכלא בדידותו. והואיל וכך — רשאי הרופא לומר, שהוא נפטר מדינה "כלפי חוץ" בלבד, כי פרידה זו והתעוררות זו שזכה לה בעקבותיה — קירבה אותו מבחינה פנימית אל דינה. הוא אמנם נתגרש ממנה, אך היא — גרושתו, שלו. ואם, כדוגמת קולו של מפיסטו ב"פאוסט", יישמע קול: "הוא נשפט!" יכריז לעומתו קול ממעל: "הוא ניצל!".

מג

עגנון חזר והעלה את דמותו של הרופא בסיפורו הגדול "אורח נטה ללון". כאן מופיע הרופא — אחרי שנתגרש מדינה — כבן-עירו וידיד-נעוריו של המספר. קובה בכנוי החיבה שלו, או ד"ר יעקב מילך, בשמו המלא. המספר מבקר בביתו של הרופא. אחרי שלא ראו איש את רעהו שנים רבות, וזה מעלה זכרונות מימים עברו:

"ובתוך הדברים קפץ קובה והביא לפני ספר עבה של תמונות, שלו ושל חבריו בגימנסיון ובאוניברסיטה, כשהוא והם מצולמים כאחד. ובסופו תמונות של מוריו ורבותיו ושל בית החולים, ששימש שם ושל האחיות ששרתו שם. ומי זאת, שאלתי מתוך חרדה, שחה קובה ולחש, זו אשתי. בלונדינית זקופית ומלאה, עם עיניים טובות, עיניים מעין תכלת שחורה, הביטה אלינו מתוך התמונה. נטלתי את התמונה בידי וגסתכלתי בה. תוגת הינה הקיפה את הלב. חזר קובה ושחה והחזיר את התמונה למי קומה והביט סביבו כתינוק שתעה ביער".

הם סועדים סעודה צמחוגית ומשוחחים על ענינים אחרים, אך המספר מחזיר את הרופא לנושא הנ"ל:

"הרי אמרת לי אתמול שאתה נוסע להביא את אשתך. אמר לי, לא באה. — למה לא באה? מפני שנזדמנה עם בעלה במקום אחר. הוסיף קובה ואמר, רואה אני שאין אתה יודע מה אני שח, אם כן אפרש לך. — — — נתאנת קובה ואמר, כך הדברים, אשתי אינה אשתי ואני איני בעלה. אמרתי לו אם כן מה פירוש שנסעת להביאה אצלי. אמר לי, וכי עשירה היא ויכולה לדור במלון? הרי היא צריכה להזדמן לו לאותו שעתיד להיות בעלה והזמנתיה לדור אצלי, כדי לקמץ שכר אכסניא. אמרתי לו, משמע שנפטרתם זה מזה כאוהבים. אמר קובה, אתה אומר כאוהב בימי, ואני אומר שאין מלה זו ולא כלום כנגד אהבה זו שבינינו. אמרתי לו, אם כן למה נתת לה גט? אמר לי, למה נתתי לה גט? שאלה גדולה שאלת ואיני יודע להשיב עליה".

עתה, משהוא איננו "בעלה" של דינה, משהוברר לו שהיא אינה רכושו, אינה אפילו כפופה לו, והוא אינו אדונה —

אלא הם שני בני-אדם, שוים זה לזה במהות האנושית שבהם, בחרותם הנפשית — רק עתה יודע הרופא אהבה אמיתית מהי. הרופא ממשיך בהגשת ארוחת הצהריים למספר, והוא מטה את השיחה אל ענייני תזונה; אך המספר מחזירו לנושא הקודם:

"אמרתי לו, נתחור לענין ראשון. — כלומר מה טעם נתתי גט לאשתי? אמרתי לו, ספר לי את שאתה מוכן לספר לכל אדם. אמר לי, איני מוכן לספר לכל אדם, אבל מוכן אני לספר לך. אותה שעה נתמלא לבו של קובה ולא היה יכול לעמוד בו. פתח וסיפר. אמרתי לו, כהן אתה? אמר הוא, מה ענין כהן לכאן? אמרתי לו, שהכהנים אסורים להתחזיר גרושותיהם, מה שאין כן לויים וישראלים. אמר קובה, כך אתם, מושיטים לכם אצבע והרי אתם מבקשים כל היד. — — — אבל היא באה אצלי ויושבת בביתי, אמרתי לו, ומה יאמר בעלה שני? אמר קובה, מה יאמר, אינו אומר כלום. אמרתי לו, וכי יודע הוא כל מה שהיא עושה? והוא מאמין לה שאין ביניכם ולא כלום? קפץ קובה ממקומו וצעק מה אתה סבור עליה, אשת אמת כמותה אין בעולם. אילו הכרת אותה לא היית שואל כך".

הרופא — נתרפא. הוא אוהב את דינה — וטוב לו בכך. הוא מבין שאין הוא צריך "לבקש כל היד". עכשיו הוא יודע שדינה "אשת אמת כמותה אין בעולם". לעתים באים עדיין רגעי ספק, כגון לאחר שובו מחופתה של דינה, בהם הוא מצטער על הגירושין ועל כך שלא החזירה אחרי הגירושין; אך אין זה משנה את העובדה היסודית: הרופא ניצל. הוא חזר ומצא את עצמו, את ה"עצמי" האמיתי שלו, שבמשך זמן רב היה זר לו. הרי בימי נעוריו הגה תכנית אנושית מאד: "לכשאגדל אלך למקום של מצורעים ואטפל בהם" (ע' 385). הרי שנכון היה להעניק מחייו לזולת, להושיט עזרה בנפשו לאומללים ביותר. עתה מצא את ה"אני" האמיתי שלו: הוא מטפל בעירו בחולים שאין ידם משגת לשלם, ואף מוציא עליהם מכיסו, כפי שעשתה דינה בשעתה.

היעדרו של האב, רגשותיו וחלומותיו של הילד שעה שאבא שהה ביריד, השמחה עם שובו של אבא, ליל-שבת ויום השבת בבית יהודי מסורתי, ייקרתה המופלאה של המטפחת — ולבסוף, כיצד האביד הילד מטפחת זו במו ידיו, ואף על פי כן לא העלה עליו מעשה זה את כעסה של אמא. האוירה כולה שקויה אהבה ורוך, מין שלום-בית נפלא מן "הימים ההם".

אכן, נראה, כי גם בסיפור זה הבויה מתחת לשטח העליון הרגוע, בתוך תוכה של האידיליה השלווה, התרחשות דרמטית עזה וסוערת, ומקומה של ההתרחשות זו: נפשו של הילד-הנער.

יש כאן, איפוא, עלילה פנימית המקבילה לעלילה החיצונית. והעלילה הפנימית — הדרמה המתחוללת בנפשו הבודדה של הנער — היא היא עיקר הסיפור ובה טמונה משמעותו.

ב.

מחסות ותלות — אל חרות ואחריות

ברם, שעה שהעלילה החיצונית ורקעה גלויים לעין, יש לומר משהו להבנת טיבה ורקעה של העלילה הפנימית. משימת-חייו של האדם באשר הוא אדם הוא טיפוחו המתמיד של ה"עצמי" שבו, של ה"אני" האמיתי שלו. חייב אדם, וזכותו הגדולה היא להעלות את ה"עצמי" שבו, שלב אחר שלב, מן המצב הראשיתי של חוסר-אונים, של צורך בחסות ושל תלות מוחלטת בזולת — אל מצב של חירות, של עמידה ברשות עצמו, בבחינת שלמות אוטונומית. "מוסר-התפתחות" זה נעוץ באמונה, כי באדם — מעצם טבעו — טמונים כוחות קונסטרוקטיביים המדרבנים אותו להגשמת ה"עצמי" שבו. עצם השאיפה הזאת להגשמה, יש בה כדי לפתח באדם ערכים מוסריים. כך, לדוגמא, לא יוכל האדם לפתח את האפשרויות האנושיות הטמונות בו, אם לא יהיה כן כלפי עצמו, אם לא

א.

אל המצולה

"שבעים פנים לתורה", אמרו חכמינו. ברוח זו אמרו גם חכמי הביקורת, שבכל מעשה יצירה של אמנות-אמת יכול אתה לגלות פנים רבות: ככל אשר תיטיב להתבונן ביצירה — תתגלה לך מתחת לשכבה העליונה שכבה פנימית (או שכבות פנימיות), שאינה נתפסת על ידי העין המסתפקת בראיית השטח העליון בלבד. ולא עוד, אלא שהשכבה הפנימית — היא לפעמים עיקרה של היצירה, ואילו הפנים הגלויות אינן אלא בחינת מסווה, כביכול: הגוף הנאה לעין, אשר בתוכו פנימה עלומה הנשמה.

יצירתו הספרותית של ש"י עגנון מציינת בהופעתה רבת-הפנים, מתחת למי-המנוחות של הסיפור השלו, כביכול, מסתתרת מצולה רותחת. ולא נצא ידי חובתנו כלפי יצירתו של האמן, אם, מתוך נוחות אינארטית, נתענג על יפי מראהו של מישטח-המים השלו, ולא נחדור אל מעמקי המצולה הגועשת לשם הבנה שלמה יותר של היצירה ולשם הנאה גדולה יותר מיופיה.

סיפורו זה של עגנון, "המטפחת", עליו ייסוב דיוננו, לכאורה סיפור פשוט הוא: מעשה בילד שנתן לעני מטפחת, זו המטפחת היקרה שאביו הביא לאמו במתנה בשובו הביתה מן היריד. מתוארים בסיפור העצבות ששררה בבית בימי

יהיה פעיל ופרודוקטיבי. אם לא יתקשר עם הזולת תוך יחסים הדדיים. האדם יוכל לגדול, במובנו האמיתי של מושג זה, רק אם יקבל על עצמו אחריות למעשיו, ולא יתלה את קולר כשלונותיו בצוואר אחרים.*

יציאה זו ממעגל האיגוצנטריות, מבקשת חסות, מתלות בזולת אל ההתחברות לזולת מתוך חירות ומתוך הרגשת אחריות, דורשת מן האדם מאמץ נפשי רב כל ימי חייו. ולא מעטים האנשים, שאינם מגיעים לעולם, מסיבות שונות, למצב זה של חירות ואוטונומיות.

בראשית-ראשיתו של האדם — הפרט במשמע — בהיווצרו ובהיוולדו ובתקופת חיים מסוימת לאחר מכן, זקוק הוא לחסות ונתון הוא במצב של תלות שלמה בזולת. העובר שבבטן האם הי עם אמו וממנה. עם היוולדו הוא נפרד מן האם, אך מבחינות רבות עדיין הוא חלק ממנה: הוא יונק את חלבה ותלוי בטיפולה, ועוד ימים רבים זקוק הוא לחסות המשפחה ולהגנתה. אך מחובת ההורים והמחנכים — וזהו התפקיד היסודי של כל חינוך — לטפח בילד את ה"עצמי" שבו למען יגיע בהדרגה למצב של אי-תלות, לעצמאות, לאחריות למעשיו ולראיית הזולת.

יציאה זו מחסות המשפחה אינה נעימה. לא קל לו, לילד, לוותר על ההרגשה הטובה של חסות, שמעניק לו חיק אמה. על חמימות הבית ועל הבטחון, שהמשפחה נוסכת בנפש הילד. העמידה ברשות עצמה, פירושה: הישענות על כוחות עצמו, נשיאה בעול-התוצאות של מעשיו ויצירת יחסים צדדיים עם הזולת בעוד אשר היה עד עתה בבחינת תובע ומקבל — חייב הוא מעתה להידרש לזולת ולהעניק לו משלו — משל עצמו.

Karen Horny: Neurosis and Human Growth. Routledge & Kegan Paul Ltd., London.

הילד-הנער יגיע, איפוא, לבגרות אמיתית ולחירותו האנושית — בהיגמלו מן הצורך בחסות ובתלות. אהבת-אמת של גבר לאשה לא תיתכן אלא מתוך הוויה של חירות של הינתנות מן החסות.

והואיל ואין חירות זו מושגת אלא מתוך מאמץ ומתוך פעילות מתמדת, אגב התגברות על האינארציה הטבועה באדם, — מצויים אנשים שאינם עומדים במאמץ זה ואינם מגיעים לעולם לידי בגרות של אמת. ימים רבים אחרי שנותקו מחבל-הטבור הפיזי של האם, עדיין קשורים הם מבחינה פסיכית לוגית אל חבל-הטבור של האם, של המשפחה, או של דמות אחרת נושאת החסות, מחפשים הם מפלט בהשתעבדות לאדם אחר, לחברה או למדינה. אך מחירה של הרגשת-חסות זו גדול מאד: אבדן עצמיותם וחירותם האנושית!

זו, איפוא, בעיה יסודית של האדם, אשר על פתרונה חייב הוא לשקוד — כיצד להתגבר על תסביך-התלות והחסות, כדי להגיע אל הבגרות האמיתית, אל הגשמת ה"עצמי" שבו מתוך חירות אנושית?

בסיפור שלפנינו עוצבה ביד-אמן התלבטות זו של נער על סף התבגרותו, שאינו יודע להשתחרר מן התלות והוא נאבק על אהבת-האם השומרת והמגינה.

ג.

לשקוביץ — רומי

באווירת השלווה הנסוכה על פני הסיפור מורגש אף על פי כן המתח הגבוה שבין שני קטבים: התרחקות-התקרבות, פרידה-פגישה, יציאה-שיבה. הוויית-מתח זו משתקפת בנפש הילד בסמלים ובמראות מעולם הגלות והגאולה על כל המתוחות שבהיקלעות זו בין שני הקטבים שהם בעצם קטביו של עולם אחד.

עוד עם ראשית הסיפור מרגישים אנו במצע הרבי-שכבתי.

עוצם ייסוריה-געגעועיה של האשה-האם על בעלה-אהובה מובע על ידי זיהויה עם כנסת-ישראל ש"היתה כאלמנה" ועל ידי זיהוי בעלה עם הקדוש ברוך הוא. בדומה לקדוש ברוך הוא שעזב את בית-מקדשו, עזב כאן הבעל את ביתו הוא. על כן האוירה שמשרה האם בבית בהיעדר בעלה, היא אווירת האבל על יציאת הקדוש ברוך הוא מביתו ועל חורבן ביתו "כשבוע שחל בו ט' באב".

"כל אותם הימים לא נראה שחוק על פניה של אמא" ועל כן "אף הילדים היו אונסיין עצמם מן השחוק". "היתה מבשלת סעודות קלות של חלב ושל ירק", כנהוג ב"תשעת הימים" שמראש חודש אב עד ט' באב. על התנהגותה זו, נוסף מראה פניה של האם: "פעמים הרבה הייתי מוצא אותה יושבת בחלון וריסי עיניה לחים"... המספר עצמו מעלה את הזיהוי האם-כנסת-ישראל באמרו: "לימים כשקראתי במגילת איכה היתה כאלמנה, ופירש רש"י ז"ל כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור אצלה, נזכרה לפני אמא עליה השלום בשעה שהיתה יושבת בחלון ודמעתה על לחיה" (ראה איכה א', ב': "בכו תבכה בלילה ודמעתה על לחיה").

נשקפת האשה-האם בעד החלון אל המרחקים שם שוהה בעלה-אהובה ומצפה לשובו: "מנהג זה היה בידיה מאותה שנה שנסע אבא זכרונו לברכה פעם ראשונה ללשקוביץ לעמוד בחלון ולהביט לפניה".

זוהי ההבטה-הציפייה הנצחית של האשה-האם:

"בעד החלון נשקפה וחיבב

אם סיסרא בעד האשנב:

מדוע בושש רכבו לבוא?

מדוע אחרו פעמי מרכבותיו? (שופטים ה', 28).

"על יד החלון" יושבת בסיפור אחר של עגנון ("בדמי ימיה") אמה של תרצה, המתייחדת עם מכתביו של אהוב-ליבה, אשר הגורל מנעו ממנה, והיא צופה לשווא לבואו.

העיר לשקוביץ, "שאינה מעולה משאר כל העיירות שב-מדינה", מתעלה יום אחד בשנה, ביום-היריד שלה, לדרגת מטרופולין של העולם, כי אותו היום "כל הסוחרים שבעולם מתכנסים ובאים לשם". רצונך — הרי כאן תיאור תמים, יליד דמיונו של הילד. אך אם תתבונן היטב, הרי מטרופולין עולמית זו אינה אלא בבואתה של אותה מטרופולין עולמית ורומי שמה, אשר בשעריה יושב העניי-המשיח כפי שאבא יושב עתה בעיר לשקוביץ. וכך מצינו בתלמוד (סנהדרין צ"ח, ע"א): "והיכא יתיב (ה' משיח)? אפיתחא דרומי (לפי גירסת הגר"א). ומאי סימניה? יתיב ביני עניי סובלי חלאים וכולן שרו ואסירי (מתירי) וחובשים את פצעייהם) בחד זמנא, איהו (הוא) שרי חד, ואסיר חד".

הוא אומר: בזיהוי הכפול: אבא — העניי-המשיח, ולשקוביץ — רומי, נפתח הסיפור, והם שליטים בסיפור כולו, כשם שיהיו מצויים בסופו, בהיסגר המעגל.

ד.

היתה כאלמנה

בתמונת הקדרות השוררת בבית בהיעדרו של האב, המצוירת בפרק השני, בולט יפה אחד הקווים האופייניים לאמנות הסיפור של עגנון. כמו בסיפור המקראי אין אנו שומעים כאן דברים על רגשותיה של האם, אף לא דברים כל שהם מפי האם, אלא אנו רואים את סבר פניה ואת התנהגותה. המעשים והמראה הם המגלים לנו את המתרחש בנפשה (במקרה שלפנינו גרמה לכך גם הצורה האמנותית: סיפור הדברים בגוף ראשון כפי שהוסבר לעיל). בקווים מצומצמים ובסמלים טעוני-ריגוש המושרשים והר-ווחים בעם מצייר הסופר תמונה, הגורמת לקורא, על אף כל עצבותה וקדרותה, נחת-רוח בזכות עיצובה האמנותי.

תחת כנפי החסד של האם

בהסתכלנו בתמונת-אבל זו, עלינו לשים לב לפרט אופייני: האם — היא המשרה את אווירת האבל בבית. אך שלא כאם, המרגישה את עצמה "כאלמנה" — אין הילד מרגיש כלל את עצמו "כיתום". אין אווירת האבל חודרת אל נפש הילד פנימה. הילד ודאי שהוא מתגעגע על אביו, אך בינתיים טוב לו, לילד, בהיעדרו של אבא:

"כשהיינו מצערים אותה (את האם) היתה היא מפייסת אותנו, אפילו על מעשים שחייבים עליהם מלקות — לא גערה בנו".

מהי משמעות היחס הזה של האם לילדיה?

יחס זה מאפיין את אהבת האם השונה, מבחינה עקרונית, מאהבת האב. האם אוהבת את בנה משום שהוא בנה. אין אהבתה תלויה בהתנהגות מסוימת של הילד, ואין הוא חייב להיות ראוי לה. אהבת-אם היא אהבה מוחלטת, בלתי-מותנית. אין הילד צריך לעשות דבר כדי לרכוש את אהבת האם. היא ניתנה לו מראש, ובכל התנאים. אהבה זו חשובה מאד לילד: היא מקנה לו את הרגשת החסות המלאה ונוסכת בנפשו שלוהו ובטחון רב המסייעים לגדילתו הנפשית של הילד ולהתפתחותו התקינה. מה שאין כן אהבת האב; שהיא אהבה מותנית: היא מלווה דרישות מסוימות, אשר להן חייב להיענות כדי לזכות בה. את אהבת האב יש לרכוש על ידי עשייה. הילד צריך להיות ראוי לאהבת-האב. בניגוד לאהבת האם, אין אהבת האב המוענקת לילד נוסכת בו בטחון מוחלט. תמיד יש מקום לחשש, שמא אין הוא משביע את רצונו של האב אשר באהבתו הוא הפץ; שמא אין האהבה שהאב מעניק לו נתונה לו אלא בשל מעשיו הטובים ואילו הוא עצמו, הילד, אינו אהוב עליו כל כך. על כן נכסף האדם כל ימי חייו — ולא בתקופת ילדותו בלבד — לאהבת-אם, לאהבה גדולה,

בלתי מותנית, הנוסכת בטחון, לאהבה "נצחית", כי היא מעוז, היא אושר.

ברם, באהבה בחינת אהבת-אם לא סגוי, כי היא פסיבית ביסודה: יש בה משום קבלה בלבד ללא נתינה, שהיא עיקרה של אהבה. על כן חייב הילד ללמוד את תורת הנתינה. עליו להכיר — צעד אחר צעד — שלא די בקבלת אהבה, אלא חובתו ליצור אהבה, על ידי פעילות, על ידי יציאה ממעגלו הצר של האני, ועל ידי ראית הזולת. האדם הבוגר באמת מאחד בתוכו את מצפון האם ואת מצפון האב, את שתי יצירות האהבה, האמהית והאבהית, גם יחד: זו הנוסכת בטחון וזו המייצגת את עקרונות החיים, לפיהם חייב הוא ליצור תא עולמו.*

הילד בסיפורנו, נהנה מכל מותקה ואושרה של אהבת האם הבלתי-מותנית, שאינה דורשת ואינה עונשת, כי על כל פשעים תכסה אהבת-האם:

"וכשהיינו מצערים אותה, היא היתה מפייסת אותנו, אפילו על מעשים שחייבים עליהם מלקות (כפי שאהבת-האב מחייבת) לא גערה בנו".

ו.

משמעות הזיהוי: אבא-משיח

ראינו, שאין אווירת האבל השוררת בבית בהעדר האב חודרת אל נפש הילד. אך אפילו אין הילד מודהה עם האבל, נהירה לו יפה משמעותו: האהבה הגדולה שאמא רוחשת לאבא; וזו מדריכה את מנוחתו. כי מטבעה של האהבה הפסיבית, שהיא תובענית וצרת-עין ואינה משאירה אחיזה לזולת. תופסת היא את האהבה כדבר שבכמות,

* *E. Fromm: The art of Loving*. ראה "גיב הקבוצה", דצמבר 1960: "אמנות האהבה", סקירה על ספר זה.

אשר התובע הבלעדי יהא נמצא חסר, אם יוענק ממנה לאחר. על כן רוצה הילד, שאהבת אמא המוענקת לאבא — תוענק לו, לילד-הנער. אנו רואים אותו על סף התבגרותו ועם זה, על סף קונפליקט נפשי גדול: "כל אותם הימים שהיה אבא עושה בלשקוביץ הייתי ישן במיטתו של אבא".

רוצה היה לבוא במקומו של אבא, מבחינת הזכיה בכל אהבתה של אמא. בדין שנער בהתבגרו ידע להתנער מחיק-המחסה של המשפחה, ושלא ישליך עוד כל יתבו על אחר, אלא שישען על כוחותיו הוא, שיהיה פעיל ביצירת אהבה ונקודת משען ובטחון מתוך יחסים חדשים אל הזולת. אך כוחותיו הנפשיים עדיין אינם עומדים לו במאמץ הזה. וכך הוא נקלע, במאבקי על האהבה והחסות המוחלטות מצד אמא, בין הרגשותיו המנוגדות כלפי אבא. יחס אמביוואלנטי זה בא יפה לידי ביטוי בזיהוי, שהנער מזהה את דמותו של אבא בדמותו של המשיח. — המשיח הוא: המלך הגואל מחד גיסא — אך מאידך גיסא הוא עני, "היושב עם עניים, ו"אוסר ומתיר את פצעיו", כלומר: דמות כפולה, כדמותו של אבא: מצד אחד — אבא "גבוה מכל אבא", הוא הנכסף, אשר בבואו הביתה יביא את הגאולה לכל בני המשפחה. עד כאן היחס החיובי. אך בנפשו פנימה, באופן בלתי מודע, מקנן היחס השלילי, וזה המסומל בעני הדווי והמושפל. ביודעים, אין צד שלילי זה באבא פוגע בו:

חִיבֵה יִתִיר הַיִּתִי מַחְבֵּב לַהֲגוֹת בַּמֶּלֶךְ הַמְּשִׁיחַ. —
 אַחַר בַּמְּקוּמִי הִיָּה מִתְרַעַם עַל הָעֵנִיִּים — אַבְל אֲנִי
 הַגִּיתִי לְהֵם חִיבֵה — אַחַר בַּמְּקוּמִי הִקְל בַּכּוֹר
 דָּם שֶׁל עֵנִיִּים — אַבְל אֲנִי מַחְבֵּב אוֹתָם".

חזרה כפולה ומשולשת זו בדבר החיבה, שהוא הוגה לצד השלילי שבדמות המשיח, נעימה של אי-ודאות עולה ממנה. אכן, שעה שכוחו של המודע נחלש, בחלום הלילה, עולה בכל תוקפו היחס האחר, השלילי, אל אבא-המשיח-העני.

ז.

החלום

"טובים היו הלילות הללו שבהם הייתי שוכב על משכבי (כלומר, משכבו של אבא) והוגה במלך המשיח שיתגלה פתאום בעולם, ויוליך אותנו לארץ ישראל ונשב איש תחת גפנו ותחת תאנתו. אבא לא יסע ליריזים ואני לא אלך לבית הספר, אלא אתהלך לפני ה' בחצרות בית אלוקינו".

כך פותח הפרק הרביעי, המפליא בשלמות מבנהו הפנימי. הנער שוכב במיטת אבא, שהיא עכשיו מיטתו הוא, מתמכר למחשבותיו-הזיותיו, כשהוא נתון במצב של עירות שלפני השינה, המתחלף במצב ביניים של נים-ולא-נים עד שחוטפת אותו השינה, ואז בא החלום.

בשלב המוקדם, של העירות שלפני השינה, הזיותיו-משאלו-תיו של הילד הן: חיים ללא חובות, ללא התלבטויות ודאגות: אין בית-ספר ואין אוירת-אבל בבית. אך יש מין הנאה מיסטית של התהלכות בחצרות אלקים. עתה גולש הנער אל שלב הביניים שבו עירות ושינה:

"קודם שנתעצמו (עיני) הייתי נוטל ארבע כנפות שלי ומונה כמה קשרים יש בציציות, כמה ימים אבא יושב בלשקוביץ".

נשים לב, שענין זה של בדיקת מספר הימים לשהותו של אבא ביריז, נמסר בלשון דר-משמעית. סמי מכאן — ציפיה לשובו של אבא. הוא רוצה ואינו רוצה בשובו של אבא (שלא כבשלב הראשון). זהו מצב-הנפש התואם את הרגעים של המעבר מעירות לשינה, בהם פועלים כאחד שני סוגי היחס לאביו, היחס החיובי והשלילי, המודע והבלתי מודע.

והנה שוקע הילד בנרועות השינה והחלום: "באותה שעה כל מיני אורות ירוקים לבנים שחורים ואדומים וכחולים מתגלגלים היו כנגדי — ולבי היה משתובב משמחה מכל אותה הטובה שגנוזה לנו לעתיד לבוא ביום שיתגלה משיח צדקנו במהרה בימינו. עד שלבי שמח בא עוף

גדול וניקר באור". מותר לנו לפרש חלק זה מן החלום כך: האור הגדול המתלווה לבואו של המשיח-האב, כלומר, דמותו החיובית של אבא — פגם הוטל בו על ידי העוף, המסמל את יחסו השלילי של הנער אל אביו, והמערטל אותו מהילת אורו החיובי. מן השלב של העירות מועברים אל החלום שני דברים: ה"ארבע כנפות" והרצון להיות בקרבת אביו. אלא שרצון זה משמעות אחרת לו עכשיו. משמעותו השתוות לאב וההתמודדות עמו, ועל כן מבקש הוא מעוף זה שיביאווה אל אבא:

"פעם אחת נטלתי את ציציותי וקשרתי עצמי בכנפיו ואמרתי עוף עוף הביאני אצל אבי".

כידוע יש בכוחו של "העוף הגדול" לעבור מרחקים עצומים בשעה מועטת — וכפי שמסופר ב"בלבב ימים לעגנון:

"מעשיות הרבה יש לנו מן הישועה, אחת נאה מחברתה, כגון מעשו באחד שתעה במדבר, פתאום בא עוף גדול והרכיבו על כתפי והטיסו לביתו בשעה מהלך של כמה ימים".

ולהיכן מביא העוף את הנער? לרומי-לשקוביץ:

"פירש העוף את כנפיו וטס עמי והבאני לעיר אחת רומי שמה. נסת כלתי למטה וראיתי כת של עניים יושבים בשערי העיר ועני אחד יושב ביניהם ומתיר ואוסר את פצעיו".

כבראשית הסיפור מופיעים כאן הזיהויים: לשקוביץ-רומי, אבא-משיח, אלא שעכשיו גובר הזיהוי השלילי, לא אבא-המלך-המשיח אלא: אבא-העני, המושפל והנגוע. כאן — בחלום — צף ועולה מתוך חירות יחסו השלילי של הילד אל אביו: רכוב על כנפי העוף שניקר באור, הוא מסתכל מלמעלה למטה אל העני-אבא, המתיר והאוסר את פצעיו; אך אין הוא משתתף בצערו באופן פעיל, אלא מפנה את מבטו ממנו מתוך הרצון האנוכי למנוע מעצמו צער:

"כבשתי את עיני ממנו, בשביל שלא אביט ביסורים".

אך עם כל יכולתו של "בעל החלום" להעלות מתוך מצפונו נפשו של אדם יחסים שאינם מודעים לו בהקיץ, אין הוא בן-חורין גמור, ואין שליטתו בחלום שלמה. עדיין "הצנזור", היחס המודע, על משמרתו עומד והוא הנכנס עתה לתפקידו בחלום, בהגיבו על היחס השלילי שגילה הנער כלפי אביו:

"כיון שכבשתי עיני ממנו גבה הר גדול מלא קוצים ובדקנים וחיות רעות רועות בהר, ועופות טמאים פורחים ושקצים ורמשים מרתיעים ובאים. נישבה פתאום רוח גדולה וזרקה אותי על ההר, מתחיל ההר מתמוטט ועמדו איברי להתפור".

בכך נאמר לנער: התנשאותך (ההר) על אבא, מידת רהב היא, ויחסך השלילי אליו — הוא עצמו דבר שלילי (קוצים, עופות טמאים, שקצים ורמשים), והם מסכנים את חייך ואת שלמותך (התמוטטות ההר ואיברי הילד שעמדו להתפור). לא "העוף הגדול" יביא לך את "הישועה", ובכנפיו לא תמצא חסות. המגן האמיתי הוא אבא, ותחת כנפיו תחסה.

"בא אבא וצררני בטליתו והביאני על מיטתי".

תם החלום, הלילה הגיע לקיצו, האיר היום, ואתו התודעה של יום:

"פקחתי עיני להסתכל בפניו וראיתי שהאיר היום. מיד ידעתי שקימט הקב"ה לילה מלילותיו של היריד, נטלתי את ציציותי ועשיתי קשר חדש".

נסגר המעגל הקטן: שוב מופיע אבא כגואל אשר לו מצפים, אך מאבקו הנפשי של הנער לא בא אל קיצו — אדרבה: הוא הולך ומחריף.

הגואל — וחבלי הגאולה

"אמר עולא: ייתי — ולא אחמיניה. וכך
אמר רבה: ייתי ולא אחמיניה. ר' יוסף
אמר: "ייתי ואזכי דאותיב בטולא דכור"
פיתא דחמריה (סנהדרין, צ"ח, ע"ב).
ובעברית: אמר עולא: יבוא (המשיח) —
ולא אראנו. — ר' יוסף אמר: יבוא
ואזכה לשבת בצל אוכפו של חמורו.

סוף סוף חוזר אבא מן היריד. מקצת הזיותיו-משאלותיו של
הנער נתקיימו: בואו של אבא-הגואל חל בשעה שהוא פטור
מעול תורה. נשים לב לכך, כי לא בנפש הנער מתעוררת
התחושה הטלפאטית לקראת שיבתו הקרובה של האב. אחותו,
היא המבשרת בדרך זו את בואו של אבא. הנער, שנפשו
אינה מלאה ציפיייה לאבא, מרגיש בבואו רק בתחושה פיזית
ממש: בשמעו קול גלגלי העגלה המתקרבת.
משהו מאוירתה של ביאת המשיח יש כאן בתיאור בואו של
אבא, נאמר במדרש "שוחר טוב" (הובא ב"ספר האגדה" של
ביאליק-רביניצקי, "דביר", תשי"ב, ע' ש"ח): ר' יודן אומר:
לפי שאין הגאולה באה על אומה זו בבת אחת, אלא
קיימא קיימא — ובסיפורנו:

"לא יצאה שעה קלה עד שנשמע קול גלגליה של עגלה. תחילה
משהו-משהו, אחר כך יותר ויותר".

מבט ראשון על אבא — ומלב הנער נעלם כל ספק לגבי
עליונותו המוחלטת של אבא:

"כמה גדול היה אבא באותו היום. יודע הייתי
שאבא שלי גבוה מכל אבא, אף על פי כן הייתי סבור (כבחרום)
שיש גבוה ממנו, זו נברשת של נחושת שבאמצע התקרה בכיתנו,
אותו היום אף היא נתמכה".

מגע ראשון של אבא — ומיד מרגיש הנער בהבדל שבין
אהבת-האם, אותה אהבת ללא מצרים שזכה בה בהיעדרו
של אבא, ובין אהבת האב, אשר כדי לזכות בה, עליו להיות
ראוי לה ע"י מילוי חובות הנדרש ע"י האב:

"פתאום שחה אבא וחבקני ונשקני על פי ושאלני, מה
למדת?"

כלומר, הנשיקה, הביטוי לאהבה באה כרוכה עם הדרישה
לקיום החובה מצד הנער.

טיבה ומשמעותה של מתנה

אהבתו של האב אל האם ואל הילדים מסומלת בנתינת
הדורונות, שהאב הביא להם מן היריד. כי אהבת האדם
לרעהו, מהותה — נתינה. בתחום האנושי-הנפשי הספצי-
פי, נותן האדם אוהב לרעהו מכוחות נפשו, משמחתו ומעצבו,
מכל החי והנפש, הוא נותן לו מתשומת ליבו, מדאגתו
וחרדתו. הוא מבין לצרכיו, לסבלו, ולמשאלות-נפשו בשעה
המסויימת. וכך מספר מ. בובר בספרו "אור הגנוז":

"ר' משה לייב היה אומר: כיצד לאהוב את הבריות למדתי
מאיכר אחד. אותו איכר אכל ושתה עם איכרים אחרים בבית
מרוח. זמן רב שתק ככל חבריו. אבל, כשנתעורר ליבו בשל
היין, אמר אל שכנו: אמור נא, אוהב אתה אותי או אין אתה
אוהב אותי? הלה השיב: אני אוהב אותך מאד, ושוב אמר:
אתה אומר 'אני אוהב אותך' ואי אתה יודע מה אני חסר, אילו
אהבת אותי באמת — היית יודע. — אותה שעה למדתי (אמר
ר' משה לייב): אהבת הבריות פירושה לחוש
בצרכיהם ולישא עמם בצרתם".

בנתינת חפצים חומריים, בדורונות, אם הם ניתנים ע"י
אדם אוהב, באה לידי ביטוי ידיעתו-אהבתו את מקבל המתנה.

יש אשר הנותן עושה את החפץ כמו ידיו ומשקיע בו מכשרונו, מרצונו הטוב ומיחסו הנפשי אל מקבל המתנה. אך אפילו קונה הוא את החפץ ומוכן — לא מחירו בשוק הוא הקובע, אלא היחס, המתלווה אל הדורון, שהוא מסמל את היחס הזה. נתינה כזו, מה רחוקה היא מאותה "נתינה" השגורה בדורנו, דור לא-אוהב זה, המתבטא במתן. במקום החפץ המסוים, נותן הוא שטר-כסף, כדי שהלה "יקנה לו את אשר הוא חפץ".

לא כן האב שבסיפורנו. אדם אוהב הוא ועל כן:

"היה יודע לכוון למה אנו מתאווים."

כי בנתינה הנפשית, אשר הדורון הוא סמלה, טמון ערכו של המתן. החפץ עצמו, החומר, כלה ונפסד, ואילו היחס שהוא מסמל, הרגשות שהוא מעורר בלב המקבל — קיימים:

"לא כל הדורות נתקיימו בידינו, כדרך כל חפצי העולם הזה שאין להם קיום".

(מוטיב זה על הבלותם של החפצים החומריים הכלים ונפסדים מצוי ברוב הסיפורים שבמדור זה: — "הדרשה", ש"ס של בית זקני", "שני אבות" ועוד).

יוצאת מכלל זה המתנה שהביא אבא לאמא: זו המטפחת סמל האהבה בין השניים:

"אבל מתנה אחת שהביא אבא לאמא נתקיימה שנים הרבה, ואפילו לאחר שנאבדה — לא נאבדה מלבי. ועדיין אני הוגה בה כאילו היתה קיימת".

נראה, איפוא, כיצד אבדה המטפחת, ומדוע?

י.

מסביב למטפחת האהבה

"מטפחת של שיראים היתה, ומשבצות משבצות היתה עשויה, ומכל אחת ואחת נראה ציץ או פרת. מצד אחד שחומה היתה והללו לבנים ומצד אחר הללו שחומים והיא לבנה. זוהי המתנה שהביא אבא וזכרונו לברכה לאמא עליה השלום".

אתה קורא, ונדמה לך שלפניך תיאור כלי מכלי המשכן או מבית המקדש. לא בא תיאור טיבה ויקרה של המטפחת אלא להודיעך עד מה היטיבה זו לסמל את אהבתו הגדולה של אבא לאמא.

תגובת האם על מתנת-אהבה זו היא כך:

"פירשה אמא את המטפחת לפנייה והחליקה באצבעותיה והציצה על אבא, אף הוא הציץ כנגדה ושתקו. לבסוף עמדה אמא וקיפלתה והניחתה בארון ואמרה לאבא — טול ידיך וסעוד".

מה גדולה כאן מידת התאפקותו של המספר. רגשותיה של האם אינם מובעים בדברים אלא בתנועה ("החליקה באצבעותיה") ובמבט עיניים ("הציצה על אבא"), וכך גם רגשות האב, ובעיקר מובעים כאן רגשות-הלב, בשיקוה, שכוחה להביע גדול מכוחן של מלים.

מעשה-אהבה עדין זה המתרחש בין אבא ובין אמא מגביר את הדרמה בנפש הנער, הנלחם בדומיה על אהבתה הבלעדית של אמו. שמים וארץ וכל צבאם מקיפים את המשפחה ענני אהבה קדושה, זוהר כוכבים ואור נרות השבת, מלאכי השרת, מלאכי עליון וזמירות השבת. מצד אחד: "מה נאה היה ליל שבת זה", וכנגד זה: "עיניה (של אמא) הגדילו הרבה והן מאירות כלפי אבא שמהלך ומשורר אשת חיל". וככל שהאהבה בין אבא ואמא מתגלה בדומיה ובאומר עלום, גדלה והולכת הערצת הנער לאמו:

"נסתכלתי באמא עליה השלום, שהיא במעלה גדולה כלכך".

נכסף הנער ולבו יוצא לגילוייאהבה כלשהי מצד אמו כלפיו, דווקא ברגע זה, כאשר הוא רואה ניצוצות אהבה יוצאים מעיני אבא אל אבא:

"הרגשתי פתאום שמחליקים את לחיי (כמו שאמא "החליקה באצבעותיה" את המטפחת של אבא (הערה שלי—ד. צ.) איני יודע אם כנפי המלאכים נפנפו עלי או אם כנפי המטפחת נפנפו עלי, אשרי למי שזכה שמלאכים טובים מנפנים על ראשו, ואשרי למי שהחליקה לו אמו את ראשו בליילי שבתות".

האידיליה החיצונית ובמקביל לה הדרמה הפנימית בנפש הנער נמשכות גם למחרת היום, בשבת. מופלאה היא מטפחת-האהבה: כל כלי יוצר עליה לא יצלה. אף על פי שאמא עושה כל מלאכה המותרת בשבת, כשהיא עטורה מטפחת זו — אין המטפחת נפגמת בשמץ של לכלוך. המטפחת טהורה לעד — כאם הנערצה:

"שמטה דובדבנית וניתזה צינורה, ולא נגעה במטפחתה ונקיה היתה כבשעה שנתנה אבא לאמא".

ומדי תענוד אמא בשבת ובחג את המטפחת — כן תגדל אהבת הנער לאמו והכוסף אל אהבתה הבלעדית: "דומה היתה עלי אמא כסידור סבלונות שכרכוהו בשיראים".

מימיה לא כיבסה אמא את המטפחת, והיא נקיה תמיד כאהבתה של אמא. וכך נהפכה מטפחת זו — סמל האהבה בין אבא ואמא — לסמל אהבת הנער לאמו.

אך הפיכת המטפחת לסמל האהבה האחרת, לא הניחה את דעתו של הנער. הרי סוף סוף אין זו אלא המטפחת שנתן אבא לאמא. אי אפשר שהסמל יופקע ממשמעותו הראשונה, ודבר זה מדריך את מנוחת נפשו של הנער. על כורחו אין דרך אחרת אלא סילוק המטפחת, סילוק סמל האהבה שבין אבא לאמא.

וביום בו היה הילד לנער באופן רשמי, ביום בו נכנס למצוות, ביום בו אבא מנער חוצנו ממנו באמרו "ברוך שפטרני מעונשו של זה" — נחתם בנפש הנער גור-דינה של המטפחת.

יא.

המטפחת מוחזרת לאבא

"אותו יום שנכסתי למצוות כרכה לי אמא עליה השלום את מטפחתה על צוארי".

כך התחיל הדבר. הנה מקצת משאלתו בידו: מטפחתה של אמא ענודה לצווארו. המטפחת כולה — לא קצות כנפיה בלבד — מחליקה על בשרו. ובכל זאת אין כאן אלא הגשמת-משאלה לשעה בלבד: עם צאת היום עתידה המטפחת לחזור אל אמא, וסמל האהבה היא — יהיה שריר וקיים כבראשונה, על כן:

"כבר נחתך דינה של המטפחת שתאבד על ידי".

כיצד?

קרה מקרה, ולעיירה נתגלגל עני "שהיה מלוכלך בפצעים הרבה ובמוגלה ושתי ידיו נפוחות ובגדיו קרועים ובלויים ונעליו מרופטות". "מול" איום ומחריד דבק באדם זה. אין איש אוספו אל ביתו. נכנס הוא לבית המדרש להתפלל — השמש גוער בו. מסרבים למכור לו לחם ובצל, אף התניקות מיידים בו אבנים ומעפרים בעפר, סדום. ודברים אלה מתרחשים בעיר, אשר תושביה אינם מסתפקים בדרך כלל, בצדקה מאורגנת של בתי תמחוי וגבאי צדקה. הם רואים פגם בצורה זו של עזרה. רוצים הם ביחסים בלתי-אמצעיים, אל העניים, במגע האנושי. על כן רגילים הם להכניס עניים אל ביתם. סבורים הם, שמלבד הערך שבמעשה זה לגופו, יש בו גם משום כוח מחנך:

"מתוך כך הוא רואה בצרת אחיו ומפיסו ועומד לו בשעת דוחקו ובניו ובנותיו רואים ולומדים ממעשיו".

על רקע נוהג אנושי זה תמוה ביותר יחסם האכזרי של בני העיר לעני הנגוע והאומלל. אין ליחסם זה הסבר אחר אלא: "שמלאכי שטן היו מלוים לו לעני זה ומותחים וילון על עיניהם של ישראל שלא להביט בצרכיו".

אחד ויחיד, שוילון זה אינו מתוח על עיניו הוא הנער שלנו, ביום בו נכנס למצוות. אותו יום חוזר הוא מבית הכנסת, כביכול, בוגר לכל דבר, ולבו טוב עליו:

"הייתי לבוש כחתן - כלה (נשים לב לביטוי זה!) והייתי שמח שמחה גדולה, והיתה דעתי נאה עלי מפני שהנחתי תפילין..."

לפתע רואה הנער את העני. שוב עולה כאן הזיהוי עני-משיח-אבא. יושב לו העני בלשקוביץ כמשיח ברומי, ואוסר ומתיר את פצעיו:

"יושב (העני) על קופה של אבנים ומתיר ואוסר את פצעיו".

מה שמתרחש עכשיו בנפש הנער דומה מבחינה היצונית ומבחינה פנימית לחלומו באותו הלילה. מבחינה היצונית: הוא הולך וגולש מתוך התרגשות-נפש הולכת וגוברת ממצב של עירות גמורה אל מצב של חלום-בהקיץ. ההתרחשות היצונית וההתרחשות הפנימית בנפש הנער מתלכדות ויוצרות סיטואציה מיוחדת במינה.

השלב הראשון: תדהמה של מי שחלמו קם וניצב לפניו בהקיץ:

"עמד בי לבי והתחילו ארכובתי מרתמות ועיני מתעממות והולכות ונתבלבל עלי עולמי".

השלב השני: התאוששות ותגובה, אך התגובה למראה העני שונה מן התגובה שבהתחמקות ופניית-עורף שבחלום:

"אבל אני נטלתי את לבי בידי והרכנתי את ראשי לפני העני ואמרתי לו שלום" (בחלום: "כבשתי את עיני ממנו").

שלב שלישי: ההתרגשות העמומה עוברת לרגשות מיוחדים, הניכרים כרגשות אירוטיים, ואשר הרגשת המתיקות המלווה אותם אופיינית להם (כך, לדוגמא, ב"סיפור פשוט": "הירשל מציץ ומביט בבלומה — — שפתיו פתוחות כל שהן, ולשונו שרויה בפיו כאילו הטעימו לו מיני

מתיקה והוא מבקש להשהות טעמים בפיו". וכן בסיפורים אחרים):

"באותה שעה התחיל לבי מקשקש ושתי אוני מתלהבות ומעין מתיקות שלא הרגשתי כן מימי הרגשתי פתאום באיברי. מאותה המתיקות נמתקו שפתי ונתמתקה לשוני" (שים לב להדגשה המרובה של ה"מתיקות").

השלב הרביעי: החלום ההוא מקבל עכשיו משמעות אחרת, יש בו משום הבהרה והדרכה. עיניו נפקחו לראות את אשר עליו לעשות ברגע זה. עליו לתקן עתה את אשר עיוות בחלום. ואגב תיקון זה יתקן גם עוול אחר: שלילת אהבת-האם הבלעדית ממנו. נותן הוא את המטפחת לעני-למשיח, כדי שהלה יחבוש בה את פצעיו. הוא גומל לאביו את הטובה אשר הלה עשה לו, לנער, בחלום: שם אביו מכניס את הנער תחת טליתו, וכאן הנער מכסה במטפחת את העני, את אבא, אשר "בגדי קרועים ומקורעים ממש סמר" טוטיץ שאין חופין אפילו את פצעיו". אך בעת ובעונה אחת, במתן זה גופו, מחזיר הוא את המטפחת לאבא אותו הוא מזהה עם העני-המשיח. בכך מסולקת מטפחת האהבה, סמל האהבה שבין אביו לאמו סילוק מוחלט, והריהי כאילו לא ניתנה לאמו מעולם:

"נפקחו שתי עיני ועמדתי כאדם שרואה בהקיץ מה שהראו בחלום — — — ואותה המתיקות הוכפלה כפלי כפליים. עמדתי ופשטתי את מטפחתי ונתתי לו לעני, נטל העני את המטפחת וכרך בה את פצעיו".

חוזרת ומופיעה כאן אותה לטיפה שאמו ליטפה את המטפחת בקבלה אותה מאבא, והלטיפה שכנפי המטפחת העניקו לילד באותו ליל שבת:

"באותה שעה באה החמה והתליקה על צוארי"...

מעתה פנויה הדרך אל אהבת-האם הבלתי מותנית, השלמה והבלעדית — באין מפריע.

ושוב האם יושבת בחלון...

"התיקון" שבוצע על ידי הנער, הוא תיקון על דרך השלילה. סילוק סמלה של אותה אהבה שהדריכה את מנוחת נפשו של הנער. אך התיקון על דרך החיוב — עוד ממנו והלאה. בצמאונו הרב אל אהבת אמו, נכסף הוא לאותם גילויי אהבה וחרדה, שאמו היתה מגלה כלפי אביו, כגון אותה ישיבה בחלון, שהיא צופה בקוצר רוח ותוהה: היבוא?

"כשהגעתי אצל בתי הקפתי מארבע רוחותי, פתאום עמדתי לפני חלונה של אמא שממש היתה אמא צופה לחוץ".

מקום זה, בו היתה יושבת אמו הנערצה מקום קדוש הוא: "החמה היתה פרושה עליו, לא מלהטת אלא מחממת ומנוחה שלמה היתה שם". כמה זמן עמד שם? "כרגע או שני רגעים או יותר". עתה לבו נוקפו על חטא שחטא לאביו, שהוא אחד מן השלושה (הנער, האם, האב) המעורבים בדרמה זו:

"שנים שלושה בני אדם עברו שם — ואחד מהם קינה את מצחו והוציא אנחה עמומה מפיו"... אנחה זו נחרתה עמוק בלב הנער:

"דומני שעדיין אותה אנחה תלויה שם".

אך הנה שיחק לו מזלו, ומשאלתו הכמוסה נתקיימה:

"כשנכנסתי מצאתי את אמא עליה השלום יושבת כדרכה בחלון" —

ולא עוד אלא שהתיקון על דרך החיוב היה שלם: אותו משחק-אהבה טהור שבהבטת אמא בעיני אבא באותו ליל שבת, עתה זכה בו הנער:

"לא הספקתי לבקש ממנה שתמחול לי עד שהביטה בי בא־הבה ובחיבה אף אני הבטתי בה ולבי נתמלא שמחה גדולה כבאותה שבת שכרכה אמא עליה השלום את מטפחתה על ראשה כבראשונה".

אחרית-דבר

עתה הגיעה העת להפנות את תשומת לב המעיין אל מקצת מן הספרות העגנונוולוגית, ממה שנתפרסם על שלשת הספורים, בהם דנו לעיל. מתוך קריאה בספרות זו יוכל המעיין לעמוד על גישתו של המחבר לעומת גישותיהם של הסופרים, שהבוריהם יציבו להלן.

ניתנת כאן גם רשימה מצומצמת של ספרים הדנים ביצירות אחרות של עגנון, או ביצירתו באופן כללי, והם חשובים להבנת יצירה מסוימת או כללי-יצירתו של עגנון.

ביבליוגרפיה זו מצומצמת משני טעמים: טיסוס הרצון לתת רשימת אותם הספרים בלבד, שאפשר להשיגם בקלות יחסית, ומשום קוצר המצע.

ביבליוגרפיה:

לסיפור "פנים אחרות": לא מצאתי שום דיון, בדפוס, בסיפור זה.

לסיפור "הרופא וגרושתו": עיין בספרו של יעקב בהט: "ש"י עגנון וחיים הזו, עיוני מקרא", הוצאת ספרים יובל בע"מ, חיפה, תשכ"ב, ע' 51 ואילך.

לסיפור "המטפחת": (א) עיין בספר הנ"ל של יעקב בהט, ע' 15 ואילך. (ב) עיין בספרו של דב סדן: על ש"י עגנון, מסה, עיון וחקר", הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשי"ט, ע' 65 ואילך.

אחרית דבר

ברוך קורצווייל: "מסכת הרומן, שני מחזורי מסות על
שמואל יוסף עגנון ועל תולדות הרומאן האירופי". הוצאת שוקן,
ירושלים-ת"א, תשי"ב.

מאמרים על ספורים בודדים אחדים ומאמרים כלליים על יצירת עגנון —
בספרו הנ"ל של דוב סדן.

כנ"ל — בספרו הנזכר של יעקב בהט.

הקובץ "לעגנון ש"י — דברים על הסופר וספריו; המביאים
לדפוס: דב סדן ואפרים א. אורבך, ירושלים.

הקובץ "יובל ש"י — מאמרים לכבוד ש"י עגנון בהגיעו לשיבה;
בעריכת ברוך קורצווייל ובהוצאת אוניברסיטת בראילן, רמת-גן,
תשי"ח.

ד"צ.